

Doğu Medreselerinde İlmî ve Sosyal Hayat Üzerine Bir Durum Çalışması **Abdullah Adıgüzel¹, İshak Tekin²***Öz**

Medrese, yüzyıllar boyunca İslam coğrafyasında temel eğitim kurumlarından biri olmuştur. İslam'ın ilk dönemlerinde cami merkezli yürütülen eğitim, zamanla müstakil ve kapalı bir yapı kazanarak medreselerde devam etmiştir. Selçuklular döneminde başlayan bu gelenek, Osmanlı'da sistemli bir yapıya dönüşmüş, Cumhuriyet döneminde ise Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile resmi olarak kapatılmıştır. Ancak kapatılmış olsalar da günümüze kadar fiili olarak varlığını devam ettiren medreseler olagelmıştır. Söz konusu Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde bulunan medreseler, tarihsel bir gerçeklik olmanın ötesinde, günümüz Türkiye'sinde sosyal ve eğitimsel bir gerçeklik olarak gönüllülük esasına dayalı faaliyetlerine devam etmektedir. Bu çalışma, medrese eğitiminin günümüz Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki sosyal ve eğitimsel gerçekliğini incelemekte, bölgedeki medreselerin kurumsal yapısını, idari işleyişini, eğitimcilerini, müfredatını, ders öğretim tekniklerini, öğretim süresini ve toplumla ilişkilerini paydaşların gözünden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, katılımcıların konuya ilişkin görüş ve deneyimlerini tespit edebilmek için nitel araştırma desenlerinden durum çalışması yöntemiyle gerçekleştirilmiş; veriler yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle toplanmış ve nitel veri analizi tekniklerinden içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışma sonucunda, medreselerde verilen eğitime yönelik güçlü bir talebin devam ettiği, bu eğitimin toplumun bir kesimi tarafından değerli bulunduğu ve katılımcıların medrese ortamını avantajlı bir deneyim olarak saydığı gibi görüşlerin var olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Eğitim, Din Eğitimi, Medrese, Müfredat, Program

A Case Study on Educational and Social Life in Eastern Madrasas**Abstract**

The madrasah has been one of the main educational institutions in Islamic geography for centuries. Education, which was mosque-centered in the early periods of Islam, gained an independent and closed structure in time and continued in madrasas. This tradition, which started in the Seljuk period, transformed into a systematic structure in the Ottoman Empire and was officially closed down with the Law on Tevhid-i Tedrisat in the Republican period. However, even though they were closed down, there have always been madrasas that have continued their de facto existence until today. Beyond being a historical reality,

* Bu çalışma, 2023 yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan "Geleneksel anlayışı sürdüren medreselerde ilmi ve sosyal hayat (Siirt ve Ağrı örneği)" adlı yüksek lisans tezinden oluşturulmuş olup; çalışmada, örneklem alanında yer alan medreselerde eğitim sürecine dahil olan katılımcılardan elde edilen veriler kullanılmıştır.

¹ Sorumlu Yazar: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, adiguzellabdullah@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9553-8844

² Yazar: Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı, ishaktekin05@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3850-5691

madrasas in the Eastern and Southeastern regions in question continue their activities on a voluntary basis as a social and educational reality in today's Turkey. This study examines the social and educational reality of madrasa education in today's Eastern and Southeastern Anatolia regions, and aims to evaluate the institutional structure, administrative functioning, educators, curriculum, teaching techniques, teaching time, and relations with society from the perspective of stakeholders. The study was conducted using the case study method, one of the qualitative research designs, in order to determine the views and experiences of the participants on the subject; the data were collected through semi-structured interviews and analyzed using content analysis, one of the qualitative data analysis techniques. At the end of the study, it was observed that there is a strong demand for the education provided in madrasas, that this education is considered valuable by a segment of the society, and that the participants consider the madrasah environment as an advantageous experience.

Key words

Education, Religious Education, Madrasa, Curriculum, Program

دراسة حالة عن الحياة العلمية والاجتماعية في المدارس الشرقية

الملخص

كانت المدرسة إحدى المؤسسات التعليمية الرئيسية في الجغرافيا الإسلامية لعدة قرون. وقد استمر التعليم المتمحور حول المسجد في الفترات الأولى من الإسلام في المدارس الدينية من خلال اكتساب هيكل مستقل ومغلق مع مرور الوقت. وقد تحول هذا التقليد الذي بدأ في الفترة السلجوقية إلى بنية نظامية في الفترة العثمانية وتم إغلاقها رسميًا مع قانون "توحيد المدارس" في الفترة الجمهورية. ومع ذلك، على الرغم من إغلاقها، إلا أن هناك مدارس دينية استمرت في الوجود الفعلي حتى اليوم. وإلى جانب كونها واقعًا تاريخيًا، تواصل المدارس الدينية في المناطق الشرقية والجنوبية الشرقية أنشطتها على أساس تطوعي كواقع اجتماعي وتعليمي في تركيا اليوم. وتبحث هذه الدراسة في الواقع الاجتماعي والتربوي لتعليم المدارس الدينية في مناطق شرق وجنوب شرق الأناضول اليوم، وتهدف إلى تقييم الهيكل المؤسسي والأداء الإداري والمعلمين والمناهج الدراسية وتقنيات التدريس ووقت التدريس والعلاقات مع وقد أجريت الدراسة باستخدام أسلوب دراسة الحالة، وهو أحد تصاميم البحوث. المجتمع من وجهة نظر أصحاب المصلحة النوعية، من أجل تحديد آراء وخبرات المشاركين في هذا الموضوع، وتم جمع البيانات باستخدام أسلوب المقابلات شبه المنظمة وتحليلها بأسلوب تحليل المضمون، وهو أحد أساليب تحليل البيانات النوعية. وفي نهاية الدراسة، لوحظ في نهاية الدراسة أن هناك طلبًا قويًا على التعليم المقدم في المدارس الدينية، وأن هذا التعليم يعتبر ذا قيمة لدى شريحة من المجتمع، وأن المشاركين يعتبرون بيئة المدرسة الدينية تجربة مفيدة.

الكلمات المفتاحية

التعليم، التعليم الديني، المدرسة، المناهج، البرنامج

Giriş

İslam eğitimi tarihinde medreseler, teşekkül ettiği IX. yüzyıldan itibaren İslam kültür mirasını nesillerden nesillere aktarma hususunda önemli sorumluluklar üstlenmiştir. Fakat XVI. yüzyılda Batı'da ortaya çıkan bilimsel ve kültürel değişimler özellikle Osmanlı medreseleri için bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilir. Zira XVII. yüzyıldan sonra Osmanlı medreselerinin modernleşme sürecine uyum sağlayamaması ve kendini yenileyememesi, modern eğitim kurumlarının öne çıkmasına neden olmuştur. Bilhassa Osmanlı'nın gerileme döneminde gerçekleştirilen medrese islah faaliyetlerinin sonuçsuz kalması bu kurumların öğrenci sayılarının hayli azalması neticesini ortaya çıkarmıştır. Dönemin eğitim sisteminin çıktıları değerlendirildiğinde iki farklı zihniyet ve anlama biçimine sahip insan profilinin ortaya çıktığı aşikardır.

Aynı toplumun üyesi olan ancak birbiriyle çatışan iki farklı anlayışın ortadan kaldırılması ve dönemin ihtiyaçlarına ve gerekliliklerine cevap verebilecek kurumların yaygınlaştırılması düşüncesi Cumhuriyeti kuran

iradeyi medreseleri kapatmaya sevk etmiştir. Bu karara karşı olarak Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde bulunan bazı medreseler, gizli ve daha sınırlı sayıda öğrenciyle, Kur'an Kursu kimliği altında varlığını sürdürerek günümüze kadar var olabilmişlerdir.

Buldukları yerlerdeki halk tarafından da destek alan bu medreseler hâlen aktif bir şekilde eğitim faaliyetlerine devam etmektedirler. Örneğin 1870 yılında Şeyh Fethullah el-Verkanî tarafından Bitlis'te kurulmuş olan Ohin Medresesi, bu konuda müstesna örneklerden biridir.³ Diğer bir örnek Beyder Medresesi ise 2006 yılında Anadolu bölgesinde bulunan Batman ilinde, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde kadrolu olarak çalışan birkaç imamın öncülüğünde kurulmuştur.⁴ Hakkâri ilindeki Mele Nezir medresesi ise bölgedeki halk tarafından maddi ve manevi destek alarak Seyda Mele Muhammed Nezir tarafından 1996 yılında kurulmuştur.⁵ Siirt ilinde 2006 yılında kurulan Gözpınar Medresesi ise, halkın talebine, müderrislerin ilimlerini aktarma ve geleneği yaşatma arzusuna binaen ortaya çıkmıştır.⁶

Bu medreselerin üstlendikleri işlevler göz önünde bulundurulduğunda öğrencide yetkinliği ve ilmi faaliyetlerin devamını amaçladıkları söylenebilir. Bununla birlikte söz konusu amaçları yerine getirirken, modern ilimlerden ve gelişmelerden yeterince haberdar olunmaması, eğitim süresinin uzunluğu ve bilgiyi ölçmedeki yetersizlikler gibi birtakım problemlerle karşılaşıldığı da ilgili çalışmalarda görülmektedir.⁷

Medreseler ile ilgili yapılmış çalışmalar incelendiğinde ise genellikle bir medresenin ele alınıp, o medresenin eğitim öğretim faaliyetleri ve tarihsel çerçevesinden bahsedildiği görülmektedir. Örneğin Mehmet Aydın'ın yapmış olduğu "Bir Eğitim Kurumu Olarak Ohin Medresesi".⁸ İslam Musayev'in yapmış olduğu "Doğu Medreselerinde Eğitim: Hakkâri Mele Nezir Medresesi Örneği".⁹ Abdurrahman Ocak'ın yapmış olduğu "Günümüz Şırnak Medreselerinde Arap Dili Eğitimi".¹⁰ Bu çalışmalar arasında yer almaktadır.

İlgili literatürde medreselerle ilgili yapılan çalışmalarda medrese kurumunun eğitimsel yönüne, sosyal ortam ilişkilerine aynı zamanda günümüzdeki amaçları ile zihniyetini sorgulamaya dair birtakım çalışmalar olsa da konuya ilişkin yeterli çalışmanın olmadığı görülmektedir.¹¹ Bu boşluktan yola çıkarak çalışmada Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki bazı medreselerin kurumsal yapılanması, idari organları, eğitimcileri, müfredatları, ders öğretim teknikleri, öğretim süreleri ve toplum ile ilişkilerini hocalar ve öğrenciden gözünden incelemeyi ve mevcut durumu farklı boyutlarıyla analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Medrese kültürünün günümüzdeki amaç ve uygulamalarının bilinmesi; burada sunulan eğitim hizmetlerinin kamuoyunca şeffaf bir şekilde anlaşılmasına ve geçmişten tevarüs eden birikimin ilmi çevrelerce objektif bir zeminde değerlendirilebilmesine imkân sunması bakımından önemlidir. Bu kapsamda incelenmesi amaçlanan bu hususların farklı çalışmalarda sınırlı şekilde ele alınmış olması araştırmanın literatürdeki boşluğa sağlayacağı katkı açısından önemlidir. Zira yürütülen bu araştırmanın, bir eğitim geleneğinin geçirdiği dönüşümün anlaşılması noktasında eğitim tarihi; eğitim ve toplum ilişkilerinin

³ Mehmet Aydın, *Bir Eğitim Kurumu Olarak Ohin Medresesi* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 17.

⁴ Übeydullah Pilatin, *Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Faaliyet Gösteren Geleneksel Eğitim Kurumları (Medreseler) Üzerine Bir Araştırma (Batman, Diyarbakır ve Siirt Örneği)* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 61.

⁵ İslam Musayev, "Doğu Medreselerinde Eğitim: Hakkâri Mele Nezir Medresesi Örneği", *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (23 Aralık 2018), 244.

⁶ Pilatin, *Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Faaliyet Gösteren Geleneksel Eğitim Kurumları (Medreseler) Üzerine Bir Araştırma (Batman, Diyarbakır ve Siirt Örneği)*, 105.

⁷ Harun Çağlayan, "Medreseler Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler", *Şarkiyat İlimi Araştırmalar Dergisi* 6/11 (Nisan 2014), 178.

⁸ Aydın, *Bir Eğitim Kurumu Olarak Ohin Medresesi*.

⁹ Musayev, "Doğu Medreselerinde Eğitim".

¹⁰ Abdurrahman Ocak, *Günümüz Şırnak Medreselerinde Arap Dili Eğitimi* (Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

¹¹ Davut Işıkoğan, "Güneydoğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri: Mardin Örneği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/2 (2012), 43-84.

anlaşılması noktasında eğitim sosyolojisi; söz konusu kurumlarda benimsenen amaç, yönetim tarzı ve organizasyonun ortaya konulması noktasında eğitim felsefesi literatürüne katkı sağlaması beklenmektedir.

Sonuç olarak burada zikredilen hususların, araştırmının konusunu oluşturan medrese kurumunun, hali hazırda ifade etmiş olduğu anlamlarını ortaya çıkarma, bununla birlikte muhtevasını tanımlama açısından alana katkı sağlaması beklenmiştir.

Araştırmanın temel problemi şu şekilde ifade edilebilir: “Doğu-Güneydoğu Medreselerinde yürütülen eğitim süreçleri ve mevcut eğitim programları hoca ve öğrenciler perspektifiyle nasıl bir görünüm arz etmektedir.”

Bu temel problemlerden yola çıkarak araştırmada şu alt sorulara cevap aranacaktır:

- Doğu ve Güneydoğu medreselerinde kurumsal işleyiş ve süreçler nasıl şekillenmektedir?
- Medreselerin yetiştirmek istediği insan tipi (uzak hedefleri) nedir?
- Medreselerde eğitim süreçlerinde giderler nasıl finanse edilmektedir?
- Medreselere eğitimciler ve öğrencilerin seçilme kriterleri nelerdir?
- Medreselerde hangi müfredatlar izlenmekte ve hangi eserler okutulmaktadır?
- Medreselerde hangi öğretim etkinlikleri gerçekleştirilmekte ve hangi öğretim yöntemlerinden yararlanılmaktadır?
- Medreseler varlık alanı buldukları toplumla nasıl bir etkileşim gerçekleştirmektedir?

Araştırmanın Yöntemi ve Deseni

Doğu ve Güneydoğu Bölgesinde yer alan medreseleri inceleyen ve söz konusu medreseleri farklı boyutlarla ele alan bu çalışma, nitel araştırma metodolojisine uygun olarak tasarlanmıştır. Nitel araştırma; olayların ve algıların doğal ortamda bütüncül ve gerçekçi bir biçimde ortaya konmasını sağlayan bir araştırma yöntemidir.¹² Diğer yandan nitel araştırma sahip olduğu esnek yapı dolayısıyla araştırmanın tasarlanmasında ve araştırmanın gerçekleştirilmesinde kolaylık sağlamaktadır.¹³

Çalışma nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan durum çalışması deseniyle medreselerin günümüzdeki konumunu betimsel bir şekilde ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu yöntem sayesinde güncel bir durum ya da birden fazla durum hakkında, çoklu bilgi kaynakları arasında yer alan; mülakatlar, dokümanlar ve gözlemler gibi detaylı ve derinlemesine bilgi sağlayacak araçlarla veri toplamak mümkün olmaktadır.¹⁴ Bu yöntem; veri elde etme hususunda sağladığı imkanların yanı sıra analiz edilen verilerin, yazım aşamasında genellikle durum temalarından ziyade betimsel ve bütüncül olması söz konusu olduğundan dolayı tercih edilmiştir.¹⁵

Çalışma Grubu

Araştırmada amaçlı örnekleme tekniklerinden ölçüt örnekleme yöntemi ile katılımcılar belirlenmiştir. Bu yöntemle birlikte araştırmacı tarafından önceden belirlenmiş bizi dizi ölçütü karşılayan tüm durumlar çalışılmaktadır.¹⁶ Araştırmada Doğu-Güneydoğu bölgesinde yer alan medreselerin seçilmesinde onların aktif olarak faaliyet göstermeleri ve kurumsal bir işleyişe sahip olmaları göz önünde bulundurulmuştur. Bu doğrultuda görüşme talebini kabul eden 3 medrese örneklem alanı olarak seçilmiştir. Bu medreseler ise Siirt

¹² Hasan Şimşek- Ali Yıldırım, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021), 39.

¹³ Zeki Karataş, “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri”, *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 1/1 (Ocak 2015), 66.

¹⁴ John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, çev. Mesut Bütün- Selçuk Beşir Demir (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2018), 99.

¹⁵ Corrine Glesne, *Nitel Araştırmaya Giriş*, çev. Ali Ersoy- Pelin Yalçinoğlu (Ankara: Anı Yayıncılık, 2015), 30.

¹⁶ Şimşek- Yıldırım, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 120.

ilinde yer alan Tillo Erkek Kur'an Kursu, Memduhiye Kur'an Kursu ve Ağrı ilinde bulunan İmam Buhari Yatılı Erkek Kur'an Kursu'dur.

Araştırmanın çalışma grubu, söz konusu medreselerdeki hocalar ve öğrenciler olmak üzere iki farklı paydaş şeklinde belirlenmiştir. Bunlardan ilki medreselerde görevli hocalardır. İkinci grubu ise bu medresede öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. İncelediğimiz bu kurumlar özelinde görev yapan ve mezun olmuş olanlardan kendileriyle görüşme talebine olumlu yanıt veren hocalar ve öğrencilerle yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen bilgiler, çalışmaya eklenmiştir.

Verilerin Toplanması

Veri toplama sürecinde ilk olarak mevcut konuyla ilişkili literatür taranmıştır. Ayrıca saha verilerinin toplanması amacıyla görüşme yöntemi kullanılmıştır. Görüşme yöntemiyle araştırma problemine ilişkin katılımcıların fikirlerine doğal süreçte, açıklayıcı ve net bir biçimde ulaşmak amaçlanmıştır. Bu sayede katılımcılar fikirleri, değerleri, ilgileri ve deneyimleri doğrultusunda cevap verme imkânı bulmuşlardır.¹⁷ Bu doğrultuda literatür tarama işi ve gerekli okumalardan sonra hoca ve öğrenci görüşme formları hazırlanmış olup yarı yapılandırılmış sorular kullanılmıştır.¹⁸

Araştırmada katılımcılara yöneltilen sorulara ilişkin, ilgili literatürden benzer çalışmalardan hareketle bir soru listesi hazırlanmıştır. Daha sonra bu soru listesi hakkında danışman hocayla görüşülmüş ve konuyla ilgili çalışmalar yapan alan uzmanlarından görüşler alınmıştır. Gelen öneriler doğrultusunda taslak form nihai forma dönüştürülmüş ve pilot uygulama yapılmıştır. Pilot uygulamasından sonra asıl uygulamaya geçilmiştir. Araştırmanın gerçekleştirilebilmesi için Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nden etik kurul izni alınmıştır. Araştırma süresince gerçekleştirilen görüşmeler gönüllülük esasına bağlı olarak gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler katılımcılardan alınan izinle kayıt altına alınmıştır. Alınan kayıtlar sonrasında yazıya geçirilerek analiz edilmiştir. Araştırma süresince görüşülen hocalar "H", öğrenciler "Ö" olarak kodlanmıştır.

Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Çalışma grubundaki katılımcılardan edilen ses kayıtları Word formatında metne aktarılmıştır. Metne aktarılan ses kayıtlarının analizinde ise nitel veri analizi tekniklerinden "İçerik Analiz" kullanılmıştır.

İçerik analizinde takip edilen birtakım aşamalar bulunmaktadır. Bunlar verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodlar ile temaların düzenlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanmasıdır.¹⁹ Bu tekniğe göre veriler, belirlenen temalara göre düzenlenmekte sonrasında yorumlanmaktadır. Yapılan görüşmelerden konuyla ilgili katılımcıların ifadelerinden alıntılara da sık sık yer verilmektedir. Bu teknikte amaç, araştırma neticesinde bulguları düzenli ve yorumlanmış olarak okuyucuya hazır hale getirmektir. Katılımcı görüşlerine çok sık yer verilmesinin nedeni ise söz konusu medrese kurumundaki katılımcıların kendilerini anlamlandırma ve açıklama biçimlerinin kendi ifadeleri üzerinden yansıtılmak istenmesidir.

Kodlama sürecinde, kodlama türlerinden biri olan "daha önceden belirlenmiş kavramlara göre yapılan kodlama" kullanılmıştır.²⁰ Temalandırma yapılırken de Murat Çelik'in "Osmanlı Medreseleri ve Avrupa Üniversiteleri" isimli eserinin içerik kurgusundan istifade edilmiştir.²¹

Geçerlik ve Güvenirlik

Çalışmada geçerlilik ve güvenilirliği sağlamak amacıyla etkileşim süresini arttırmak için katılımcıların sayıları göz önünde bulundurulmuştur. Bunun beraberinde görüşmeler esnasında kurumun fiziki ve sosyal

¹⁷Glesne, *Nitel Araştırmaya Giriş*, 141.

¹⁸Şimşek- Yıldırım, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 119.

¹⁹Şimşek- Yıldırım, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 228.

²⁰Şimşek- Yıldırım, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 230.

²¹Murat Çelik, *Osmanlı Medreseleri ve Avrupa Üniversiteleri (1450-1600)* (İstanbul: Küre Yayınları, 2021).

ortamını anlamaya yönelik gözlemler yapılmak suretiyle veri çeşitlemesi yoluna gidilmiş, toplanan verilerin birbirlerini teyit edici, destekleyici bir biçimde sunulması için çalışılmıştır. Ayrıca varılan temel sonuçlar katılımcılarla paylaşılarak doğru ve yansız bir betimleme yapılmıştır. Son olarak ulaşılan sonuçlara ilişkin açıklamalarının olup olmadığını tespit etmek amacıyla danışman hoca ve jüri hocalarının görüşlerine başvurulmuştur.

Bulgular

Genel Çerçeve

Araştırma kapsamında örneklem alanında yer alan, Siirt ilindeki “Tillo Erkek Kuran Kursu”, “Memduhiye Kuran Kursu” ve Doğu Anadolu bölgesinde Ağrı ilinde bulunan “İmam Buhari Yatılı Erkek Kuran Kursu” adlı medreselerde eğitim sürecine dahil katılımcılardan elde edilen veriler belirlenen temalara uygun olarak aşağıda sunulmuştur.

Kurucular

Medreseler, geleneksel medrese-vakıf ilişkisine benzer şekilde bir vakıf desteği çerçevesinde belirli kişiler tarafından kurularak faaliyetlerini sürdürürler²². Osmanlı Devleti’nde de pek çok alanda yürütülen hizmetlerin yerine getirilmesinde vakıflar önemli bir işlev görmüştür.²³ Osmanlı coğrafyasının genelinde vakıflardan medreselere sarf edilen vakıf gelirlerinin meblağı oldukça önemli miktardadır. Siirt ilinde yer alan “Tillo Erkek Kuran Kursu” ve “Memduhiye Kuran Kursu” adı altında faaliyetini yürüten Tillo medreseleri, tarihi kurucuları olan Molla Burhaneddin Mücahidi ve Molla Bedrettin Sancar’a dayanmaktadır. Ağrı ilinde yer alan “İmam Buhari Yatılı Erkek Kuran Kursu” ise Molla Musa Demir’e dayanmaktadır. Bu medreselerin, köklü bir geçmişe sahip oldukları ve bugüne kadar sürdürdükleri gelenekleri ve işleyiş biçimleri bulunmaktadır. Osmanlı medreselerinde de ön planda olan unsur genellikle medresenin kendisi değil, müderrisin kendisi ve onun okuttuğu kitaplardır. Müderris, medresenin yönetim ve eğitim süreçlerinden sorumluydu. Ayrıca, müderrisin ilmi birikimi, dünya görüşü ve kişisel tercihleri, medresede okutulacak kitapların belirlenmesinde belirli ölçüde etkili olabiliyordu²⁴. Söz konusu medreseler için de Ören, şunu ifade etmektedir: “Bu kapsamda medreselerde hoca, kurumun kendisi demektir. Medreseler için en önemli olgu, bizzat medresenin kendisi olan baş müderris yani büyük Seydadır.”²⁵

Kurumsal Yapılanma ve Yönetim

Medrese geleneğinde bir baş müderris ve ders okutan müderrisler yer almaktaydı. Günümüzdeki Doğu medreselerine bakıldığında yapılanma aynı olmasa da benzer nitelikte ama farklı isimde kurulduğu görülebilir. Özellikle medreselerin kendilerini var kılmak istedikleri yasal zemin dikkate alındığında günümüz doğu medreselerinin varlıklarını Kur’an Kursu kimliği adı altında sürdürdükleri söylenebilir. Ayrıca varlıklarını yasal hâle getirmek için vakıf ve dernek bünyesinde faaliyetlerini yürüten bazı medreseler de bulunmaktadır.

Medrese içi yönetiminden, denetiminden aynı zamanda güvenlik ve günlük işlerinden sorumlu olanlar o medresenin Seydalarıdır. Yönetim işleri müderrisler tarafından yürütülmektedir. Öğrencilerin ve personelin idaresinden de Seydalar sorumludur. Seydalar bu işlerde dilerlerse müderrisleri ve öğrencilerin arasından seçtiği “Mir” adı verilen amirleri yardımcı olarak tayin edebilirler. Aynı zamanda medresenin inşasında destekte bulunan kurucular da yönetimde fikir alışverişinde bulunulmak üzere yer almaktadırlar. Fakat dışarıdan medreseye dair bir yönetim ve denetim mekanizması mevcut değildir. Şunu da belirtmek gerekir ki medrese Seydalarının mensubu olmuş oldukları dini gruplardan ziyaretler söz konusudur. Bu ziyaretler esnasında medresedeki problemler ve genel işleyişe dair bilgi alışverişi olabilmektedir. Bunun beraberinde

²² Kasım Kocaman, “Osmanlı Medrese Sistemini Etkileyen Faktörler”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 2/3 (2017), 402.

²³ Kasım Kocaman- Şeref Göküş, “Evliya Çelebi’nin Osmanlı Coğrafyasındaki Medreselerle İlgili İzlenimleri”, *Hitit İlahiyat Dergisi* 23/1 (2024), 381.

²⁴ Kocaman, “Osmanlı Medrese Sistemini Etkileyen Faktörler”, 420.

²⁵ Mehmet Furkan Ören, *Türkiye’ye Dini Bilginin Üretimi Medrese ve İlahiyatlar* (İstanbul: DEM Yayınları, 2020), 160.

camii cemaatinden ve toplumdaki bazı fertlerin birtakım hususlarda öğrencileri uyarma ve Seydalarla iletişime geçmesi, medresede eğitim gören öğrencilerin ailelerinin ziyaretlerde bulunup, ziyaretlerinde medresenin genel durumunu gözlemlemesi gibi hususlar medresedeki görevlilerin bir otokontrol içerisinde hareket etmesini sağlayabilir. Dolayısıyla söz konusu kurumlarda doğal bir denetim işlevinin mevcut olduğu söylenebilir. Seydaların kendi medreselerinde eğitim işlerinde tam bağımsız olduklarını söylemek de mümkündür.

Medresenin Kur'an Kursu kimliği olduğundan, Kur'an Kursu müdürü de bulunmaktadır. Burada çalışan müderrisler arasında Diyanet İşleri Başkanlığı personeli olup Kur'an Kursu Öğreticiliği, İmam-hatip ve müezzin-kayyım gibi görevleri olanlar da bulunmaktadır.

Medresede yönetim ve denetim mekanizması hakkında H1 kodlu katılımcı, "Bizim medreselerimizde hukuki bir gereklilik olarak resmi yönetmeliğimiz bulunmaktadır. Bunun yanında bir de medresemizin kendi yönetmeliği bulunmaktadır. Tahmin ettiğim kadarıyla %99'u resmi yani müdürü, belletmenleri vardır. Bir de medresenin hususi sahipleri vardır. Onlar tarafından idare edilir. Yani resmîyetten uzak olmamakla beraber kurucu sahipler de söz hakkına sahiptir." ifadesi Doğu ve Güneydoğu bölgesinde mevcut medreseler hakkında genel bir bilgi sunmaktadır. Örneğin H2 kodlu katılımcı: "İdare ve yönetim kısmında baş müderris vardır. Bir de diğer hocalar vardır. Yani kadrolu hocalarımız vardır. Bu şekilde devam eder. İdaresi ise Diyanet'in yardımıyla ondan sonra hayırseverlerin yardımıyla olmaktadır." şeklindeki ifadeleri ile H1'i destekler niteliktedir. Burada değinilen kadrolu hocalar ise Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Kur'an Kursu hocası statüsünde atanmış kişilerdir. İnceleme konusu edilen medreseler ile söz konusu bölgedeki diğer medreselerde yönetim ve organizasyon hususunda benzerlik söz konusudur.

Katılımcıların cevapları değerlendirildiğinde, idari yapı ve organizasyonun mevcut yasal zemine ayak uydurmak için bir gereklilik olarak sonradan ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bunun beraberinde medrese içi bir denetim mekanizması söz konusuysen medrese dışı bir denetimin resmîyette söz konusu olmadığı söylenebilir.

Sonuç olarak medreselerin yönetim ve denetim mekanizması, resmî ve gayri resmî unsurların bir arada bulunduğu karma bir yapı sergilemektedir. Resmî düzeyde, Kur'an Kursu statüsü altında faaliyet gösteren medreselerde müdür, belletmen ve Diyanet personeli gibi aktörler yer almakta; gayri resmî düzeyde ise Seyda, müderris, Mir ve camii cemaatinin oluşturduğu geleneksel yapı etkin olmaktadır. Eğitim ve disiplin süreçlerinde Seyda ve müderrisler belirleyici olurken, Mirler öğrenci yönetiminde ara kademe olarak görev almaktadır. Dış denetim mekanizmasının resmîyette yer almaması, camii cemaati, öğrencilerin aileleri ve dini grupların sağladığı dolaylı kontrol ile dengelenmektedir. Medreselerin, geleneksel yapıyı koruyarak resmî düzenlemelere uyum sağlama çabası, eğitim faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini ve toplumsal kabulünü temin eden bir model ortaya koymaktadır. Bu yönüyle, Doğu medreseleri tarihsel mirasını korurken, mevcut hukuki ve toplumsal şartlarla uyum içinde bir yapılanma geliştirmiştir.

Öğrencilerin Eğitim Motivasyonları

Eğitim öğretim kurumlarının yapı taşı oluşturulan öğrencilerin, onların arzu ettikleri eğitime katılmaları noktasında taşıdıkları amaç ve motivasyonlar önemli bir yere sahiptir. Öğrencilerin belirtilen hedeflere ulaşması eğitim ortamının seçimiyle yakından ilişkilidir. Zira söz konusu medreselere yönelim sebeplerinde de bu husus karşımıza çıkmaktadır.

Öğrencileri medreselerde öğrenim görmeye yönelten hususların ortaya konulması, onların bu kurumlara yönelme sebeplerinin anlaşılmasına katkı sunabilir. Bu doğrultuda katılımcılara hangi amaçla medreseye geldikleri yönünde sorulan soruya Ö2, "İlim irfan öğrenmek, Kur'an ezberlemek, Kur'an'la amel etmektir." şeklinde belirtmiş, benzer şekilde Ö3, "Medreseye gelmemdeki amaç öncelikle Kur'an-ı Kerim'in diline hâkim olmak, bu çerçevede Kur'an ve sünneti daha doğru anlamaktır." cümleleriyle bu görüşü

desteklemiştir. Belirtilen fikirlerin yanı sıra Arap dili öğrenme gayesini taşıyan diğer bir katılımcı Ö1 ise şu ifadeleri paylaşmıştır: “Amacımız ilim tahsil etmek, gramer eğitimi almak ve bu gramer eğitimi ile diğer ilim dallarında kökleşmeye çalışmak.”

Verilen katılımcı görüşlerinden de anlaşılacağı üzere; medreseye gelen öğrencilerin, Kuran-ı Kerimi öğrenmek, klasik usulde eğitim almak ve bu belirtilen ilim dallarında ihtisas sahibi olma gibi hedefleri olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcılardan edinilen bulgulara göre amaç noktasında ortak payda bulunmakla beraber, daha önceki mezunlar kendileri için birer örnek, birer idol olabilmektedir.

Yine aynı soru içerisinde katılımcılara bulunmuş oldukları medreseden mezun olduktan sonra ne iş yapmak istedikleri sorulmuştur. Bu doğrultuda medreselerde öğrenim gören katılımcılardan mezun olduktan sonra medresede görev almak isteyenler de bulunmaktadır. Konuyla ilgili Ö2: “Allah nasip ederse inşallah aynı buradaki eğitim ile ders vermeyi düşünüyorum.” ifadelerini paylaşmış, diğer bir katılımcı Ö3: “Müdreris olmak istiyorum” cümlesiyle benzer şekilde bu görüşü desteklemiştir.

Medrese haricinde resmi kanallardan eğitimini sürdürmeyi isteyen Ö6: “Bu çerçevede dini ilimler üzerinde lisans, yüksek lisans ve doktora ile devam etmek.”, Ö5: “Devlet kadrolarından bir kadroda çalışıp aynı zamanda ilerlemeyi düşünüyorum.” şeklinde cümlelerini dile getirip, kamu kurumlarında mezuniyet sonrası istihdam edildikten sonra eğitimini sürdürmek istediğini belirtmiştir.

Katılımcıların cevaplar değerlendirildiğinde; medreselerde eğitim alan öğrencilerin, eğitim hayatlarından sonra klasik usulde eğitim verme gayesi olduğu gibi resmi kanallarda da iş bulma ve devlet okullarında eğitimlerini sürdürme isteği olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, medrese öğrencilerinin modern eğitim kurumlarıyla olan ilişkisini inceleyen çalışmalarla da örtüşmektedir.²⁶

Ayrıca mezun olan müc'azların büyük bir kısmı, Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı imam-hatiplik veya Kur'an kursu öğreticiliği gibi görevlerde yer almakta ve buldukları bölgelerde gönüllü ya da fahri olarak klasik medrese yöntemiyle ders vermeye devam etmektedir. Diğer bir grup ise Diyanet'e bağlı ihtisas merkezlerinde eğitimlerine devam ederek vaizlik ve müftülük gibi görevlere atanmakta, bazıları Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak görev almakta, bir kısmı ise akademik kariyeri tercih ederek üniversitelerde öğretim üyesi olmaktadır. Benzer şekilde Memduhoğlu tarafından yapılan çalışma da medrese mezunlarının akademik ve mesleki kariyerlerinde çoğunlukla din eğitimi alanında ilerlediklerini ortaya koymaktadır.²⁷

Daha önce bu medreselerden mezun olan kişilerin büyük bir kısmının farklı medreselerde müdrerislik yaptığı, gerekli yeterliliği sağlayarak Diyanet İşleri Başkanlığında imam-hatip, müezzin-kayyım, Kur'an kursu öğreticisi olarak görev aldığı ve ilahiyat fakültelerinde öğretim üyesi olarak çalıştığı göz önünde bulundurulduğunda, bu durum araştırma bulgularını destekler nitelikte değerlendirilebilir.

Eğitimin Finansmanı

Doğu medreselerinde, medreselerin inşası, sonraki safhalardaki ihtiyaçlar, öğrencilerin giderleri ve çalışanların maaşları bulunmuş oldukları yerlerdeki halk ve hayırseverler tarafından karşılanmaktadır. Bu yardımlar nakdi olduğu gibi gıda yardımı şeklinde de olabilmektedir. Ekonomik açıdan başka bir gelir kaynağı ise medresede okuyan çocukların velilerinden alınan bağışlardır. Katılımcıların ifadelerine göre bu bağışlar, öğrencilerin aileleri tarafından zorunluluk olmaksızın, başka bir deyişle gönüllük esasına bağlı olarak yapılmaktadır. Bununla birlikte, bazı medreselerin Kur'an kursu statüsünde olması nedeniyle müdrerislerin aynı zamanda Kur'an kursu öğreticisi olarak devletten maaş alabildiği, ayrıca yardımcı hizmetlilere de devlet

²⁶ Fikret Gedikli (ed.), *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler* (Muş: Muş Alparslan Üniversitesi, 2013), 1/453.

²⁷ Gedikli, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler*, 1/144.

tarafından ödeme yapıldığı belirtilmektedir. Ancak, bu tahsisatların tüm medreseler için geçerli olup olmadığı ve hangi ölçüde sağlandığı konusu netlik kazanmaya ihtiyaç duymaktadır.

Osmanlı medreselerindeki vakıf sisteminin olmadığı Doğu ve Güneydoğu medreselerinin, ihtiyaç duyduğu en temel husus ekonomik finansmandır. Bunun nasıl sağlandığına ilişkin H1 kodlu katılımcı şu ifadeleri paylaşmıştır:

“Medreselerin şöyle bir durumu var: Kur’an kursu olarak müftülük kanalı üzerinden Diyanet'ten belli bir ödenek geliyor. Bu ödenekler bizim zaten belli başlı şeylerimize yetiyor. Ama medrese de 500 tane öğrenci bulunuyorsa gelen ödenek çok kısıtlı olmaktadır. Gelen ödenek bu pahalılıkta belki elektriği karşılar ve belki de doğalgaz. Talebelerin elbiseleri burada ücretsiz yıkıyor, elbiseleri ücretsiz ütüleniyor, ondan sonra suları elektrikleri, doğalgazı hep karşılanıyor. Bunların velilerinden herhangi bir aidat ve bir ücret hiçbir şekilde alınmıyor. Hatta zaman zaman hocamızın öğrenciler para bile dağıttığı oluyor. Bunların karşılanması da hayırsever kişiler tarafından ve tabii kendilerini çok da tanımadığımız kişiler tarafından olmaktadır.”

Konuyla ilgili olarak H2 kodlu katılımcı da “Diyanet'in yardımıyla, ondan sonra hayırseverlerin yardımıyla idare ediyoruz.” ifade ederek H1'in sözlerini destekler şekilde görüşlerini paylaşmıştır.

Katılımcıların yanıtları değerlendirildiğinde; medreselerin resmi olarak Kur’an kursu kimliğine sahip olmasından dolayı finansmanın kısmen Diyanet İşleri Başkanlığınca gönderilen ödenekten sağlandığı anlaşılmaktadır. Finansmanın geri kalan kısmı ise medreseye katkıda bulunmak isteyen şahıslar tarafından temin edilmektedir.

Medresede öğrenim gören öğrencilere maddi giderlerini nasıl karşıladıkları sorusuna Ö2 kodlu katılımcı “Dışarıdan insanların sponsorluğu ile ailemin bana verdiği yardımlar çerçevesinde maddi giderlerimi karşılıyorum.” şeklinde cevap vermiştir. Medresedeki öğrencilere aileden gelen harçlıkların yanında, yönetim tarafından sağlanan burs benzeri imkanlarla da desteklenebilmektedir. Ö4 kodlu katılımcının “Maddi giderlerimiz çoğunlukla ailemizin yardımıyla oluyor. Fakat medresenin de katkısı oluyor.” sözleri yönetimin sağladığı desteklere işaret etmektedir.

Katılımcıların cevapları değerlendirildiğinde, medrese öğrencilerinin ailenin desteği ve medreseden aldıkları yardımlarla geçindikleri görülmektedir.

Medresede görevli hocalar, bu görevi yerine getirirken maddi dayanağa ihtiyaç duymaktadır. Zira eğitimde aksaklığın yaşanmaması, öğretim faaliyetleri gerçekleştiren şahısların ekonomik refahıyla yakın ilişkilidir. Bu doğrultuda öğrencilerin finansmanlarının nasıl karşılandığına ilişkin soruya H5 kodlu katılımcı “Müderrisler başta bu görevi yaparken Allah rızasını gözetmekle beraber bu süreçteki ihtiyaçları da elbette karşılanmaya çalışılmaktadır. Çünkü zaten bu görevi yapmaya başladığında belli bir yaşa gelmiş oluyor, ihtiyaçlar olmuş oluyor. Eğer bir geliri yoksa Diyanetten, medrese bu duruma el atıyor yani.” sözlerini dile getirmiştir.

Benzer şekilde H6 kodlu katılımcı “Genellikle Diyanet bünyesinde Kur’an kursu öğreticisi olup buralarda görevli olan müderrisler olduğu gibi yakın camilerde imam olan yahut müezzin olan müderrisler de bulunmaktadır. Bu müderrisler Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından zaten belli bir maaş almaktadır. Geriye kalan müderrisler ise medresenin ekonomik durumu gözetilerek ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmaktadır.” şeklinde beyanda bulunmuştur.

Katılımcıların yanıtlarına göre, Doğu ve Güneydoğu medreselerinin finansmanı, büyük ölçüde halk ve hayırseverlerin katkılarıyla sağlanmakta, ancak bazı medreseler Kur’an kursu statüsünde olduğu için Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kısıtlı bir ödenek almaktadır. Bu ödenek, özellikle öğrenci sayısının fazla olduğu medreselerde yeterli olmamakta, geri kalan ihtiyaçlar ise bireysel bağışlar ve öğrencilerin ailelerinden gelen yardımlarla karşılanmaktadır. Öğrencilerin maddi giderleri aile desteği ve burs benzeri katkılarla sağlanırken,

müdürlükler genellikle Diyanet'ten maaş almakta, bu imkana sahip olmayanlar ise medreseler tarafından desteklenmektedir. Bu durum, medreselerin eğitim faaliyetlerinin sürdürülebilirliği için ekonomik desteklerin kritik olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, medreselerin finansal yapısının gönüllü bağışlarla sınırlı kalması, daha sistemli ve sürdürülebilir bir finansman modeline ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır.

Eğitimin Organizasyonu

Öğrenci Seçme Kriterleri

Medresede, daha önce de vurgulandığı üzere eğitime dahil olmak için birtakım şartlar bulunmaktadır. Öğrencilerin seçilme kriterlerine ilişkin ise bir komisyon oluşturulduğundan ve bu komisyonun beklenen temel nitelikleri karşılama anlamında bir mülakat yaptığı söylenebilir.

Medreseye kabul edilecek öğrencilerin seçilme kriterleri hakkında H4 kodlu katılımcı, "Biz bir talebeyi şöyle kabul ediyoruz. İlk ve ortaokulu bitirmiş olup, gelmesi lazım. İçeriden okula giden öğrenci kabul etmiyoruz. Bu yatılı medreseye yaramıyor çünkü durmadan giriş çıkış olacak. Bu ise medresenin düzenini, tahsilini kötü yönde etkiler" ifadeleri ile kabul edilecek öğrencilerde aranılan temel kriterleri açıklamaktadır. Bu temel şartlar arasında olan; ilk ve ortaokulu bitirmiş olmak, örgün eğitime dahil olmayıp açık öğretim ile eğitime devam ediyor olmak, medresede yatılı olarak kalmayı kabul etmek, bölgede yer alan diğer medreselerde de ortak şartlar arasında yer almaktadır²⁸. Bu şartların gerekçelerine inildiğinde ise; öğrenciler arasında düzeni sağlamak, öğrencinin medrese arkadaşları ile tahsilini aynı şartlar altında sürdürmesi, dışarı ile olan irtibatı azaltmak hususları karşımıza çıkmaktadır. Öne sürülen gerekçelerden yola çıkarak bir denetim mekanizmasının oluşturulmaya çalışıldığından da söz edilebilir. Buna karşın gerçekleştirilen bu tür kapalı devre bir eğitim faaliyetinin öğrencinin, medrese dışındaki dünyayı sağlıklı bir şekilde anlamasında ve gerçekçi bir yaşam biçimi geliştirmesinde olumsuzluklara neden olabileceği hususu gözden kaçmamalıdır.

Konuya ilişkin H1 kodlu katılımcı ise şu ifadeleri paylaşmıştır:

"Bizim her sene öğrenci alma durumumuz var. Bu öğrencileri alırken 3 yahut 4 kişiden müteşekkil olan bir komisyon tarafından mülakat yapılmaktadır. Kendimde o komisyon da yer almaktayım. Komisyon öğrencilerle tabii öyle çok ciddi boyutta teknik yetenekleri değil de daha çok böyle çocuğun yapısı kendini ifade etme şekli, fikirleri, hedefleri sorularak seçilmektedir. Hoca seçimini ise hocamız yapıyor. Yani müdürlüklerimiz hocamız tarafından seçilmektedir. Komisyondan geçen bir çocuk hocamızın belirlediği bir müdürlüğe teslim ediliyor"

H1 kodlu katılımcı bu ifadeleriyle; öğrencilerin eğitim öğretim sürecine dahil olma safhasını ve bu safhada görev üstlenecek hocalara ilişkin süreci açıklamaktadır.

Katılımcıların cevapları değerlendirildiğinde; medreseye her sene bir öğrenci alımının söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Kabul sürecinde bulunan komisyonlarda daha sonraki süreçte ders verecek olan hocaların bulunması yaygın bir durumdur. Belirli şartları taşıyan öğrenciler çok aksi bir durum söz konusu olmadıkça medreseye kabul edilmektedir. Kabul gerekçelerinin temelinde ise medrese tahsilinin olumsuz etkilenmemesi ve öğrencinin arkadaşlarıyla aynı ders düzenine devamını sağlamak bulunmaktadır. Mülakattan geçer not alan öğrenci Seydanın tensipleriyle bir hocada eğitime başlamaktadır. Bu hoca, kendisine emanet edilen talebeden eğitim ve harici hususlarda da sorumludur. Ayrıca bu hoca talebenin ders, devam vb. konularda Seydadan önce başvuracağı bir mercidir.

Öğrencilerin eğitime devam etme kriterleri sorusuna H4 kodlu katılımcı şu yanıtı vermiştir:

"Şimdi medresemizde bizim edebi ve ahlaki şeyler kırmızı çizgiyi oluşturur. Bu konular da sıkıntılar olduğu zaman öğrencinin eğitimine son verebiliriz. Ama ne bileyim tembelliği olabilir, gevşekliği olabilir, biraz

²⁸ Gedikli, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler*, 1/180.

zaman ihtiyacı olabilir. Bu sıkıntılar ailevi veya ruhsal olabilir, bunlara da zaman tanıyoruz. Destek olup aşmaya çalışıyoruz, şayet en son yapacak bir şey kalmazsa artık ebeveynleriyle görüşerek gönderebiliyoruz, ama ahlaki yönden sıkıntı olduğu zaman çok idare etmiyoruz.”

Anlaşıldığı üzere sürecin devamı için ahlaki ilkelere uymak, köşe taşını teşkil etmektedir. Zira H2 kodlu katılımcı “Edep olmadığı zaman ilimden bir şey katmasını pek bekleyemeyiz” beyanında bulunarak H4’ü destekler ifadeler paylaşmış ve eğitim sürecinin devamı için bu şartların gerekliliğine vurgu yapmıştır. Medresede bu ilkeler sağlandığı vakit diğer hususlarda meydana çıkan birtakım olumsuzluklar göz ardı edilebilmekte ve eğitimin sürdürülmesi için ısrarcı olunmaktadır. Nitekim süreç içerisinde öğrenciye maddi ve manevi destekte bulunduğu da ifade etmişlerdir. Ayrıca ahlaki ilkeler noktasında gösterilen özen bölgede bulunan diğer medreselerde de söz konusudur.

Katılımcıların yanıtları değerlendirildiğinde, Doğu medreselerinde öğrenci kabul sürecinin belirli bir disiplin içinde yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Öğrenciler, önceden belirlenmiş şartları taşıdıkları takdirde medreseye kabul edilmektedir. Bu şartlar arasında, ilk ve ortaokul eğitimini tamamlamak, yatılı kalmayı kabul etmek ve medrese içindeki eğitim düzenine uyum sağlamak bulunmaktadır. Öğrenciler, bir komisyon tarafından yapılan mülakatla seçilmekte ve kabul edilen öğrencilere, ders verecek müderrisler tarafından eğitim verilmektedir. Eğitim sürecinin devamı ise öğrencilerin ahlaki ve edebi değerlere bağlılığına büyük ölçüde bağlıdır. Ahlaki ilkeler, medrese eğitiminde "kırmızı çizgi" olarak kabul edilmekte ve bu konuda sıkıntı yaşayan öğrencilerin eğitimi sonlandırılmaktadır. Ancak, öğrencilerin ders konularında yaşadıkları zorluklar, ailevi veya ruhsal sebeplerle aşılabılır durumdaysa, onlara zaman tanınarak destek olunmaktadır. İstekli ve çaba gösteren öğrenciler, medrese tarafından desteklenmekte ve eğitim süreçleri kesintiye uğratılmamaktadır. Bu yaklaşım, eğitimde sürekliliği sağlarken, öğrencilerin medrese içindeki düzeni bozmadan gelişmelerini teşvik etmektedir. Ayrıca, medrese eğitimi sırasında yaşanabilecek olumsuzluklar, genellikle aileyle iletişim kurularak çözülmekte ve gerekirse yer değişikliğiyle sonuca ulaştırılmaktadır.

Sonuç olarak, Doğu medreselerinde eğitim, sadece akademik değil, aynı zamanda ahlaki değerlere dayalı bir süreçtir. Öğrencilerin hem kişisel gelişimlerine hem de eğitiminin sürekliliğine büyük özen gösterilmektedir. Bu yapı, medrese eğitimi hem disiplinli hem de destekleyici bir şekilde sürdürmeyi amaçlamaktadır.

Eğitimci Seçme Kriterleri

Eğitimcinin temelde yer aldığı bu kurumlarda, eğitim ve öğretim sürecinde görev alacak hocaların seçilmesine ilişkin birtakım hususlar bulunmaktadır. Önemli bir noktayı teşkil eden bu hususa ilişkin H1 kodlu katılımcı, “Hocalarımız çoğunlukla bu medreseden mezun olup burada görev yapmaktadır. Tabi şimdi bu zamanda kadrolu olmasa, yani bir maaş olmasa zordur yani. Medresenin de kendi bütçesi zayıf olduğu için çoğunlukla dışarıdan kadrolu hocalar yani kursumuza yabancı olmayan kursumuzu bilen, hocamızın yanında ders okumuş kadrolu hocaları daha çok tercih ediyoruz.” ifadelerini paylaşarak, medreselerde görev alan hocalara dair genel bir bilgi aktarımında bulunmuştur. Medreselerde eğitimciler, genellikle kendi medreselerinden mezun olduktan sonra o medresede öğretici olarak devam etmektedirler. Mezun olduktan sonra kendi medresesini kuranlar da bulunmaktadır.

H4 kodlu katılımcı “Sadece bu medresede bizim hocamızdan icazet alan kişiler burada eğitimci olabilmektedirler. Derslere dışarıdan hoca almıyoruz. Yurtdışından gelen şimdi son zamanlarda Suriye göçmeni hocalar oldu, Kuran ı Kerim dersleri için onları almaktayız. Yoksa bizim buradaki müfredat için dışarıdan bir hoca alımımız bulunmamaktadır” ifadeleri ile diğer H1’in desteklemekle beraber genellikle medreseye dışarıdan yurt içi yahut yurt dışı olsun bir hoca kabulünün olmadığını vurgulamıştır. Fakat sadece Kur’an-ı Kerim dersi için bölgede bazı medreselerde özellikle son dönemde göçen Suriyeli hocalar bulunmaktadır. Bu hocaların ise son dönemde geldikleri açıklanmaktadır.

Katılımcıların yanıtları değerlendirildiğinde; genellikle buldukları medrese Seydasından icazet alan hocaların ders verdiği ve dışarıdan bir alımın olmadığı anlaşılmaktadır. Bu hocalar ise Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından imam-hatip, müezzin kayyım ve Kur'an kursu öğreticisi kadrolarına sahip olabilmektedir. Ayrıca daha önce de ifade edildiği üzere; bu kadrolardan birine sahip olmayanlar arasından medresenin maddi imkanlarının iyi olması ve Seydaların uygun görmesiyle eğitim süreçlerinde görev alanlar da bulunmaktadır.

Eğitim ve Öğretimin Süresi

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yer alan medreselerde eğitim ve öğretim süresi 6 seneye tekabül etmektedir. Belirtilen bu süre zarfında talebe aktarılmak istenilen bilgiler tamamlanmaktadır. 6 seneyi geçen bir eğitim süresi de olabilmektedir. Bu konu hakkında H4: "Eğitim öğretim süresi bazen talebenin zekâsı biraz etkilese de çalışkan olursa bu altı seneyi buluyor. Ama birtakım sıkıntılar; hastalık olabilir ve zekasında bir şey olabilir. Bu süre yediyi ve sekizi bulabilir." ifadelerini paylaşmıştır. Anlaşılabacağı üzere engel durumlar olması halinde süreç uzayabilmektedir. Ayrıca katılımcılardan H2: "Şimdi bu talebinin tahsiline göre değişebilir. Mesela hafızlık okuyan bir talebe genellikle iki senede hafızlık yapıyor. İyi bir hafız olan 6 sene zarfında da Arapça okur toplam 8, 9 senede güzel bir hem hafız hem de iyi bir hoca olmuş olur." yanıtını vermiştir.

Katılımcıların ifadeleri değerlendirildiğinde; medresede 6 yıl eğitim söz konusu olduğu ve bu medreselerde belirtilen sürenin birtakım nedenler sonucunda uzayabildiği anlaşılmaktadır. Bu sebeplerin haricinde, medreselerde hafızlık yapmak isteyen talebenin 2 sene daha eğitiminin devam ettiği görülmektedir.

İzin ve Tatiller

Medreselerde eğitime belli zaman aralıklarında ara verilerek öğrencinin istirahat etmesi ve motivasyonunun artırılması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda haftada bir gün olacak şekilde tatil günü ve hocanın tensipleriyle ay içerisinde sınırlı günlerde aile ziyaretleri söz konusu olmaktadır. Talebenin talepleri ve hocasının tensiplerine göre farklılık arz eden bu izin durumu, hoca ve talebe arasında çözülmektedir. Konuyla ilgili H1 kodlu katılımcı şu ifadeleri paylaşmıştır:

"Tatil düzeni yani Osmanlı zamanında olduğu gibi perşembe günü akşam ezanı ile tatilimiz başlar, cuma günü akşam ezanına kadar tatil devam eder. Öğrencilerimize bazı şahsi ihtiyaçlarını gidermeleri için bayram vesaire için izin veriyoruz. Ama şöyle bir ilkemizde var, biz medresemizi hiçbir zaman boşaltmıyoruz. Yani bayram dahi olsa medresemizde aşağı yukarı 50, 60 talebe bulunmaktadır. Çünkü bunun bir manevi bereketi olduğuna inanıyoruz."

Haftalık tatilin perşembe günü akşam ezanından itibaren başlayıp cuma günü akşam ezanına kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. H4 kodlu katılımcı da "Bizde haftalık izin bir gündür." şeklinde beyanda bulunarak konuyla ilgili H1'i desteklemiştir. Haftalık izinden tüm talebeler faydalanabildiği gibi dini bayramlarda da bir izin söz konusudur. Buna ilişkin H3 ise, "Bizim haftalık tatilin yanı sıra genel tatillerimiz normalde 4 ayda bir 7-10 gün tatil veriyoruz. Bir de bu dini bayramlarda izin veriyoruz. Mesela bayramlarda bir hafta, bazen 10 günü bulan bir izin kullanabiliyor." ifadeleriyle genel bir tatil düzeninin varlığına işaret etmektedir.

Katılımcıların yanıtları değerlendirildiğinde; medreselerde öğrenci isteklerinin olması yahut aile özlemi gibi durumların ortaya çıkması durumlarında haftalık izin dışında izinler de söz konusu olabilmektedir. Yıllık izinler dini bayramlarda verilmektedir. Bazı medreseler bu izni belirli günlerle sınırlamışken, zaman tayin etmeyip ihtiyaç doğrultusunda süre tanıyanlarda bulunmaktadır. Ayrıca öğrencilerin izin kullanma hususunda çok talepkâr olmadıkları ve belirlenmiş izinlerle yetinmeye çalıştıkları anlaşılmıştır. İzin konusu

üzerinde bu kadar durulmasının sebepleri arasında ise; öğrencinin heves kaybı yaşamaması, ortamdaki çok uzak kalmaması, bildiklerini unutmaması gibi birçok etken yer almaktadır.

Medreselerde Eğitim Faaliyetleri

Müfredat ve Okutulan Eserler

Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde bulunan medreselerde okutulan ilimler ve okutulan ders kitapları incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu kitapların okutulma süreleri de incelenmiş olup ortaya konmuştur.

Bu minvalde soruya ilişkin H1 kodlu katılımcı şu ifadeleri paylaşmıştır:

“Bizim medresemiz de öncelikle talebe Kur’an-ı Kerim okumayı bilmiyorsa onu öğretiyoruz şayet biliyor ve eksikse düzeltiyoruz. Eğer hafızlık yapmak istiyorsa hafızlık yaptırıyoruz. Öğrencilerimizin %60-70’i hafızlık yapıyor. Bundan sonra Arapça ‘ya başlatıyoruz. Hedefimiz hafız yetiştirme gibi bir şey değildir. Ama çok şükür onu da eğitimin içinde harmanladık. İslami ilimlere başlamadan önce yani eski temel kaynaklardan yararlanmak için Kuran’dan hadisten iyi anlamak için iyi bir klasik Arapça olması lazımdır. Bunun için alet ilimlerinden başlanıyor. Yani sarf okunuyor, nahiv okunuyor, ileriki süreçlerde meani ilimleri okunabiliyor. Dedğimiz ilimlerin hepsini okutma gibi bir durum burada söz konusu değil. Ama en çok üzerinde durduğumuz sarf mantık ve meani ilimleridir. Alet olarak bu alet ilimlerinin arasına bazen hadis, bazen fıkıh dersleri sokulabiliyor. Ufaktan da olsa başlangıç düzeyindeki talebeye bir temel fıkıh dersi veriyoruz. Bu alet ilimleri bittikten sonra talebe hangi ilimde ilerlemek istiyorsa hadis, tefsir, fıkıh vs. hocasında o ilimleri okuyup kendini geliştirebiliyor.”

Anlaşılabileceği üzere her medresede başlangıçta Kur’an-ı Kerim eğitimi verilmektedir. Öğrenci isterse şayet bu eğitimi ileriye götürüp, ilim tahsilinden önce hafızlığını da tamamlayabilmektedir. Konuya ilişkin H3 ise, “Hafızlık eğitimi ile diğer eğitim sürecinin tamamlanmasının daha verimli ve faydalı olduğu...” kanaatini ifade etmiş ve H1 kodlu katılımcıyı destekler mahiyette ifadeler paylaşmıştır.

Bunun yanı sıra medreselerde takip edilen müfredatta şu derslerin olduğu karşımıza çıkmaktadır:

Tablo 3: Doğu ve Güneydoğu Bölgesinde Yer Alan Medreselerde Okutulan Eserler²⁹

Sıra Kitaplar	İçeriği	Eğitim Dili	Okunma Süresi
Emsile	Sarf	Arapça-Kürtçe	2 hafta
Binâ ‘u’l-Ef’âl	Sarf	Arapça-Kürtçe	1 ay
El-İzzi fi’t-Tasrif	Sarf	Arapça-Kürtçe	3 ay
El-Avâmil (Cürcânî)	Nahiv	Arapça-Kürtçe	1 ay
El-Avâmil (Birgivî)	Nahiv	Arapça-Kürtçe	1 ay
Zurûf	Nahiv	Arapça-Kürtçe	2 hafta
Terkîb	Nahiv	Arapça-Kürtçe	2 hafta
Mütemmimetü’l-Ecrûmiyye	Nahiv	Arapça-Kürtçe	3 ay
Şerhu’l-Muğnî	Nahiv	Arapça-Kürtçe	8/9 ay

²⁹ Oktay Bozan vd. (ed.), *Sultanlar Şehri Silvan* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2021), 79-81.

Sutûr	İstiare	Arapça-Kürtçe	2 hafta
Sâ'dinî	Sarf	Arapça-Kürtçe	4 ay
Hallu'l-Me'âkid	Nahiv	Arapça-Kürtçe	6 ay
Şerhu Katri'n-Nedâ	Nahiv	Arapça-Kürtçe	4/5 ay
Süyûtî	Nahiv	Arapça-Kürtçe	9 ay
Mollâ Câmî	Nahiv	Arapça-Kürtçe	9 ay
Süllem	Mantık	Arapça-Kürtçe	1 ay
Muğni't-Tullâb	Mantık	Arapça-Kürtçe	2/3 ay
Kavl-i Ahmed	Mantık	Arapça-Kürtçe	5 ay
Risâletü'l- 'Adukiye	Vaz'	Arapça-Kürtçe	1 ay
İstiare	İstiare	Arapça-Kürtçe	2 ay
Velediyye	Münazara	Arapça-Kürtçe	2 hafta
Habiyye	Münazara	Arapça-Kürtçe	2 hafta
Abdulğafûr	Nahiv	Arapça-Kürtçe	2 ay
Şerhü'ş-Şemsiyye	Mantık	Arapça-Kürtçe	3 ay
Muhtasaru'l-Meânî	Meâni	Arapça-Kürtçe	7 ay
Tuhfetü'l-Mürîd	Akâid	Arapça-Kürtçe	5 ay
Varakât. ³⁰	Usûl	Arapça-Kürtçe	1 ay
Toplam			6.5/7 yıl

Katılımcıların yanıtları değerlendirildiğinde medreselerde takip edilen müfredatın başlangıcında kurallarına uygun bir Kur'an-ı Kerim eğitimi şart koşulduğu anlaşılmaktadır. Bu eğitimi ilerletip hafızlık yapmak isteyen öğrenciye de teşvik söz konusudur. Bununla birlikte Arapça gramer eğitimine ağırlık verilmekte, öğrencinin isteği ve hocanın uygun görmesiyle dini ilimler bağlamında tefsir, hadis, fıkıh, gibi ilimlere dair eserlerde okutulmaktadır.

Öğretim Yöntemleri

Medresede eğitim ve öğretimde uygulanan yöntemler arasında; İslami ilimler gibi ilimlerde kullanılan sözlü anlatıma dayalı birtakım yöntemler karşımıza çıkmaktadır. Öğretim yöntemlerinin neler olduğu sorusuna ilişkin H2: "Şimdi zaten bizim sistemimiz bireysel sistem olduğu için yani her hocanın belli sayıda öğrencisi vardır. Hocanın uygulayacağı yöntem şartlara göre değişebiliyor." ifadelerini paylaşmıştır. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere eğitim ve öğretimde uygulanan yöntemler öğrenci sayısı ile ilişkili aynı zamanda hocanın inisiyatifine bırakılmıştır. Medresede geleneksel usulde hâkim olan yöntemler aktif olarak uygulanmaktadır. Eğitim metotlarından ezber ve tekrar sistemin mühim bir parçasıdır. Ayrıca tartışma ve soru cevap yöntemleri de bulunmaktadır.

³⁰ Abdullah Gökalp, *Şark Medreseleri Ders Müfredatı* (Siirt: Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 80-81.

Medresede ezber yönteminin uygulanmasına dair bir denetim mekanizması da söz konusudur. H1 konuyla ilgili şu cümleleri kurmuştur:

“Öğrencinin ezberlediği metinlerle ilgili her ay sınav yapılıyor, ezberler alınıyor. Bire bir yöntemde öğrenci ezberlediği metni hocasına okusun yahut okumasın, biz çok karışmıyoruz. Hoca sadece metinden birkaç soru sorabilir yahut baştan sona tekrar da ettirebilir. Ama biz yine de ay sonunda o öğrencilerden kim hangi metni okuyup bitirmişse yazılı bir sınava tabii tutuyoruz.”

Katılımcıların yanıtları değerlendirildiğinde; eğitim-öğretim bağlamında uygulanan yöntemlerinin geleneksel çizgide sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Konular takrir, soru-cevap, tartışma ve münazara gibi geleneksel yöntemlerle öğrencilere kazandırılmaktadır. Yanı sıra bire bir eğitim, bireysel tekrar, ikili tekrar/müzakere, mütalaa, ayakta gidiş-gelişlerle metin ezberi yapmak gibi yöntemler genel eğitimin bir parçası olarak günümüzde sürdürülmektedir. Ezber yönteminin uygulanışına dair; öğrenci o ay içerisinde ezberlemiş olduğu metinlerden sorumlu olarak ayda bir sınava tabii tutulmaktadır. Modern eğitim yöntemleriyle benzerlik göstermemesine karşın, bu yöntemlerin medreselerde verilen eğitim-öğretim faaliyetlerinin başarısına katkıda bulunduğu söylenebilir³¹.

Eğitimin Değerlendirilmesi ve Mezuniyet

Eğitim ve öğretimde süreç önemli olduğu kadar eğitimin değerlendirilmesi ve ölçmenin yapılması da önemlidir. Zira söz konusu sürecin verimliliği ölçme sonucunda ortaya çıkmaktadır. Medresede eğitim sürecinde o an okunan kitap bitirilip iyice anlaşıldıktan sonra diğer kitaba geçilir. Her ay düzenli olarak öğrenci okuduklarından imtihana tabii tutulur. Başarılı olması durumunda diğer bir kitaba başlar. Eğitim sürecini başarıyla tamamladıktan sonra da öğrenciye icazetname verilir. Eğitimin değerlendirmesine ilişkin H5 şu beyanlarda bulunmuştur:

“Bizde talebe okumuş olduğu kitabı iyice anladıktan sonra diğer bir kitaba geçer. Ayda bir defa talebe okumuş olduğu kitaptan ve ezberlediği metinlerden sınava girer. Bu sınavda bulunan hocalar talebenin kitabı anladığına ve diğer bir kitaba geçmesinin uygunluğuna karar verirse bu şekilde devam eder. Çünkü bir kitabı anlamadan diğer bir kitaba geçmek bizim izin vermediğimiz bir şeydir. Faydasız olur.”

Mezuniyete ilişkin ise H6: “Öğrenci kitaplarını bitirdikten sonra, kendilerine icazet verilir. İcazeti alan öğrenciye “mucaz”, veren kişiye ise “muciz” denir. İcazet ile mezun olan öğrencinin adı silsile kanalıyla bugüne kadar gelen içerisinde mühim ulemâların ismi bulunan bir kitabın içerisine girer. Bu icazet sayesinde bizim çevremizde hürmet sahibi olmakta aynı zamanda artık öğrenci yetiştirmekle beraber kendisi de icazet verebilir.” ifadelerini paylaşmıştır. İcazet töreninin nasıl düzenlendiği sorusuna ise H1 kodlu katılımcı: “Genellikle tek bir talebe için değil toplu olarak düzenleniyor. Yapılmadan önce bazı davetlilere haber gönderilir. Gelenler arasında ise önemli alimler, müftüler, öğrencilerin aileleri, medreseye destekte bulunanlar, daha önceki mezunlar ve bulunduğumuz yerdeki vatandaşlar gibi davetliler bulunuyor.” yanıtını vermiştir.

Katılımcıların cevapları değerlendirildiğinde; eğitimin değerlendirilmesi hususu kitap bitirme endeksli sınav şeklindedir. Belirli müfredatı tamamlayan öğrenciye icazet verilir. İcazet verilmesi ise bir tören eşliğinde gerçekleştirilmektedir.

Etüt Faaliyetleri

Medresede takip edilen eğitim programının verimliliğini arttırmak gayesiyle öğrenciyi bireysel çalışmaya sevk etmek söz konusu olabilmektedir. Nitekim öğrencinin hocasından aldığı dersi tekrarlama yahut başka kitaplarla aynı konunun üzerinden geçmesi eğitim sisteminde mühim bir husustur. Söz konusu bireysel çalışmalar, dersin durumuna göre grup çalışmasına da dönüşebilmektedir.

³¹ Işıkdoğan, “Güneydoğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri”, 82.

Bu konu hakkında katılımcılardan H5: “Gün içerisinde ders alan bir öğrenci dersini arkadaşlarıyla beraber tekrar eder. Müzakere dediğimiz bu tekrar günde birkaç defa gerçekleşir. Genellikle öğleden sonra ve yatsı namazından sonra yapılır. Kendisiyle aynı dersi alan arkadaşlarıyla yapabileceği gibi daha üst derslerde olan arkadaşlarıyla da bunu yapabilir.” ifadelerini paylaşarak etüt faaliyetleri hakkında bilgi sunmuştur. Diğer bir katılımcı H6 ise, “Mütalaa dediğimiz şey; öğrencinin dersten önce dersin konusunu okumuş olduğu kitaptan ya da şerhlerden bakarak daha detaylı bir şekilde anlamaya çalışması ve eksiklerini tespit etmesidir. Bizler öğrenciden mütalaa yapmasını istiyor ve yapıp yapmadığını da soruyoruz. Tabii başlangıç seviyesi kitaplarda olan talebeden bunu çok bekleyemeyiz. Daha ileri kitaplarda olanlarda ise kaçınılmaz bir şeydir. Genellikle ya dersten önce yaparlar ya ben yatsı namazından sonra.” sözleriyle bir gereklilik olarak öğrenciden mütalaa yapmasını istediklerini ifade etmiştir.

Öğrencilere sorulan etüt faaliyetlerine ilişkin soruya Ö7: “Bizler arkadaşlarımızla ezberleri yapmak ve dinletmek için müzakere yapıyoruz. Bu şekilde daha çok kalıcı oluyor.” yanıtını vermiştir. Konu hakkında Ö8’de “Etüt faaliyeti olarak dersten önce ya da sonrasında müzakere yahut mütalaa yapıyoruz. Dersten sonra unutmamak için genellikle o dersten bir arkadaşıyla aldığınız dersleri tekrar okuyoruz. Benim kaçırdığım yerleri o bana anlatıyor ben de ona yardımcı oluyorum.” cevabını vererek Ö7’yi destekler mahiyette açıklamalarda bulunmuştur. Bu cevaplardan anlaşılacağı üzere müzakerenin iki avantajının söz konusudur. İlki kendisinden derste ileri olan arkadaşına soru sorarken yahut anlayamadığı noktayı açıklamasını isterken rahat olabilmektedir. Diğerisi ise daha ileri derste olan talebe, bu sayede önceki derslerini tekrarlanmış olur. Hocalar bu yöntemin çok üstünde durmakta ve talebelere o günün müzakerelerinin yapılıp yapılmadığını sıklıkla sormaktadır. Kimi medresede müzakere için odalar bulunmaktayken bazı medreselerde de mescitte müzakere yapılır.

Katılımcıların yanıtları değerlendirildiğinde; bireysel çalışma bağlamında müzakerenin ve grup çalışması bağlamında mütalaa’nın medresede önem verilen faaliyetler arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Hocaların denetimi altında yürütülen bu etüt faaliyetlerinin öğrenmede etkili olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır.

Kültürel Aktiviteler

Medrese kurumlarında, öğrencilerin eğitim sürecinde motivasyonunu arttırmak ilmi faaliyetlere ilgisini çekmek ve sosyalleşmelerini sağlamak ve enerji toplamasını sağlamak amacıyla bazı etkinlikler düzenlenmektedir. Bu etkinlikler süreç içerisinde verim arttırmaya yardımcı olmaktadır. Ayrıca öğrenciler arasında kaynaştırıcı bir işlev de taşımaktadır.

Doğu ve Güneydoğu medreselerinde ne tür aktivitelerin yapıldığına ilişkin soruya H1 kodlu katılımcı şu yanıtı vermiştir:

“Pikniklerimiz var. Bu piknikler aylık etkinliklerimiz arasındadır. Mutlaka gidiyoruz. Bir de çevremizde müsait yerlerimiz var. Yani hafta içi iki kere öğrenciler böyle bahçede oturuyorlar, çaylarını içiyor, kantinden bir şeyler alıyorlar. Bizi bozan bazı aktiviteleri yapmıyoruz. Mesela futbol oynamıyoruz. Çünkü futbol Türkiye kültürüne, ahlaki yapıya aykırı bir şekilde ve bir dille oynandığından dolayı bizleri rahatsız etmektedir. Ama mesela tenis masaları var oynuyorlar. Keşke imkânımız olsaydı ok atıp, yüzmeye gidebilseydik. Bunlar tamamen çevresel, kültürel faktörlerden ve imkanlardan kaynaklıdır.”

H3 ise, “Mesela yazın olduğu zaman biz ayda bir defa pikniğe gidiyoruz. Geleneksel tabire göre deşt’e (piknik) götürüyoruz. Mesela pikniğe gittik, gittiğimiz piknik alanı mesire alanında çoğunlukla bir dere kenarı olur. İsteyen yüzer, isteyen mesela eğlenir oynar.” açıklamalarında bulunarak H1 kodlu katılımcıyı destekler şekilde sosyal ve kültürel faaliyetlere önem gösterildiğini vurgulamıştır.

Katılımcıların yanıtları değerlendirildiğinde; medresede sosyal aktivitelerin de göz ardı edilmediği anlaşılmaktadır. Bu sosyal aktiviteler arasında sık sık duyduğumuz piknik yer almaktadır. Bu aktivitelerin yanı

sıra başka türlü etkinliklerin yapılması maddi olanaklara bağlı olarak pek mümkün olmamaktadır. Bu tür etkinlikler öğrenciler arasında kaynaşmayı sağlamakta, öğrencilerin derslere motivasyonu artırmaktadır.

Hocaların İlmî Faaliyetleri

Medresede bilimsel üretim günümüzde Seydalar tarafından yapılmaktadır. Bunun birçok örneği bulunmaktadır. Konu hakkında H6 kodlu katılımcı şu ifadeleri paylaşmıştır:

“Seydalar ilmî faaliyetlerini sürdürmekle beraber genellikle ihtiyaç duyulan alanlarda kitaplar yazmaya gayret ederler. Bu kitaplar bazen şerhler bazen ise haşiyeler olabilmektedir. Müderrisler ise zamanlarını öğrencilerle daha fazla geçirdiğinden bu hususta biraz daha geri plandadır. Örneğin yakın zamanda vefat eden büyük alim Merhum Seyda Molla Musa Celâlî yazmış olduğu birçok Arapça eserinin yanı sıra imam hatip lisesi öğrencileri ile ilahiyat fakülteleri öğrencilerinin istifade etmesi maksatlı 5 tane kitap ortaya koymuştur. Bunlardan “*Hadis İnkarcılarına Cevaplar*”, “*Hazreti Muaviye Müdafaası*” ve “*Ateist İtirazlara Cevaplar*” isimleri şu an için hatırladıklarım.”

H5 ise “Seyda Molla Burhaneddin’in dört adet telifi bulunmaktadır. Mesela Abdurrahman Suyûtî’nin “*elBehcetü’l Mardiyye*” adlı eserinin dibacesi üzerine yazdığı haşiyesi, Şemsuddin et-Tokadî’nin “*Hallu Meâkidi’l-Kâvâid*” adlı eseri üzerine yazdığı haşiyesi ve Muhammed b. Abdirrahim el-Ömerî’nin “*Şerhu’l-Muğn*” adlı eseri üzerine yazmış olduğu haşiyeye bunların arasındadır.” sözleriyle medrese hocalarının eser üretimi hakkında bilgi sunmuştur.

Katılımcıların yanıtları değerlendirildiğinde; medresede bilimsel üretimi sınırlı da olsa mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Hocalar önemli eserler üzerine şerh ve haşiyeye türünde eserler yanında özgün kitaplar da kaleme alınmaktadır.

Medrese ve Toplum İlişkileri

Medrese Öğrencilerinin Yetiştirdiği Sosyal Ortam

Medresede olan sosyal ortamın bilinmesi medresede mevcut öğrencilere dair birtakım bilgilerin elde edilmesiyle mümkün olmaktadır. Nitekim öğrenim gören öğrencilerin aile gelir durumları, kardeş sayıları, arkadaş ortamlarına ilişkin bilgilerin bilinmesi ortam hakkında bilgi sunabilir.

Bu doğrultuda aile durumunun nasıl olduğuna dair soruya ilişkin Ö4 kodlu katılımcı, “10 kardeşiz. Ailem çiftçilikle uğraşmaktadır. Gelir durumumuz orta seviyededir.” ifadelerini paylaşmıştır. Bunun yanında bir diğer katılımcı Ö1: “Aile gelir durumumuz ortalamdır. Kardeş sayımız 6. Buraya gelmeden önceki arkadaş ortamımda sınıftaki arkadaşlarımdan ibaretti.” beyanında bulunmuştur. Aile gelir durumunun ortalama olduğunu diğer katılımcılarda ifade etmiş olup Ö4 ve Ö1’i destekler şekilde açıklamalarda bulunmuşlardır. Zira Ö2 kodlu katılımcı bu konu hakkında: “İlmî çevrede yetişmedim, ailemin gelir durumu orta düzeyde denebilir. Yani kendi evimiz, arabamız var. Onun haricinde babam esnaf. Babam ilkokul mezunu annem ev hanımı. Herhangi bir eğitim almış değil. Altı kardeşiz. Beş erkek bir kız kardeşlerimden sadece bir tanesi üniversite mezunu. Diğerlerinin bir kısmı açıktan üniversite okudu, diğerleri okumadı. Ailemin genel olarak dindar bir aile olduğunu söyleyebilirim. Dindar bir aile içerisinde büyüdüm.” şeklinde görüşlerini ifade etmiştir.

Bu öğrenim mekanlarına geldikten sonra arkadaş ortamında da belirli değişikliklerin olduğu söylenebilir. Bu konu hakkında Ö6, “Kuşkusuz arkadaş ortamımda buraya geldikten sonra çok büyük farklılıklar oldu. İmam Hatip mezunuyum fakat imam hatipte kendileriyle ilmî müzakerelerde bulunabileceğim okumalar yapacağım bir arkadaş çevrem olmadı. Buraya geldikten sonra arkadaş çevrem aynı zamanda benim birlikte ilim tahsil ettiğim, birlikte ilmî fikri, müzakerelerde bulduğum çevreyi oluşturdu.” sözlerini dile getirmiştir. Aynı minvalde görüşlerini ifade eden Ö4 ise “Ortam değiştiğinden dolayı arkadaşlarım da değiştiler” ifadelerini paylaşmıştır.

Aynı soruda katılımcı öğrencilere ailelerinde medrese okumuş/okuyan başka kimselerin olup olmadığı ve öğrenim gördükleri medreseye hangi vasıtayla geldikleri sorulmuştur. Bu doğrultuda Ö5: “Medrese eğitimi almış olan örnek alıp da buraya geldiğim amcamın oğlu var. Onun tavsiyesiyle de buraya geldim.” ifadelerini paylaşmıştır. Aile tavsiyesiyle geldiğini ifade eden Ö3: “Buraya gelmemi ailem tavsiye etti daha öncesinde babam okumuştur. Buraya gelmeden önce de onun yanında okumaya başladım. Onun yol göstermesiyle de buraya yerleştim.” beyanında bulunmuştur. Aileden bir örnek olması bireyi bu kuruma sevk edebilmekteyken örnek olmaksızın da gelen talebeler bulunmaktadır. Nitekim bu konu hakkında katılımcılardan Ö2: “Herhangi bir medresede okuyan benim haricimde kimse yok. Şehir değiştirdikten sonra gözüme çarpmıştı medrese ortamı, kafamdaki soruları cevaplayabilecek, buraların dil eğitimi verebilecek kurumlar olduğunu düşünüp geldim. Buraya beni sevk eden zihnimde geçen sorulardır.” şeklinde ifadelerini paylaşmıştır.

Katılımcıların çoğundan alınan yanıtlar değerlendirildiğinde; öğrencilerin genellikle orta gelirli bir aileye mensup bireyler oldukları ve çoğunlukla ailelerinin çiftçilikle ve ticaretle uğraştığını söylemek mümkündür. Arkadaş ortamının ise medreseye geldikten sonra şekillendiği hususu anlaşılabilir. Birlikte ailede medrese eğitimi almış yahut şu an öğrenim gören şahıslar aracılığıyla medreseye gelenler olduğu gibi çevre sayesinde veya kendi isteği neticesinde gelenlerinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Sosyo-Kültürel Etkileşim

Eğitim sosyolojisi, eğitim ile toplum arasında olan ilişkileri inceleyen bir alan olmakla beraber, toplumsal kurumlar ve süreçler arasındaki bağlantıları da gözlemleyen bir alandır. Bu doğrultuda medresenin bulunmuş olduğu toplumda, verdikleri eğitimin yanı sıra halka yönelik etkileşimlerinden söz edilmelidir. Bu etkileşim, eğitim gören talebelerin kanalıyla olduğu gibi hocalar vasıtasıyla da sağlanmaktadır. Ancak medrese ile halk arasındaki irtibat kesin hatlarla olmasa da azaltılmaya çalışılmaktadır. Bu konu hakkında H1 kodlu katılımcı şu ifadeleri paylaşmıştır:

“Şimdi medreseler Osmanlı'dan sonra çok toplumsal alana karışmadılar, yani tekke ve zaviyeler gibi değildir. Tekke ve zaviyeler biraz daha çok insanlarla muhatap olduklarından dolayı bu etkinlikleri fazlaydı. Tekkeler, zaviyeler ve dergahların, insanların bir koyunu bile kaybolursa bununla ilgilenebilecek bir zamanları var. Biz sadece elimizdeki öğrencinin tedrisatı ile ilgilendiğimizden az bir vakit kalıyor. İnsanlarla çok haşır neşir değiliz. Ama keşke öyle bir imkânımız olsaydı. Yoğunluğumuzdan dolayı birisini çağırıp da ya sen bunu yanlış yahut doğru yapıyorsun diye bir yönlendirmeye zamanın olmuyor. Yani ilmiye sınıfı genelde böyledir. Ama buradan çıkan öğrencilerimiz gittikleri, görev yaptıkları yerde çok ciddi etkinlikler yapmaktadır. Şu nokta da var ki çevremizdeki insanların şu ana kadar menfi bir bakışları yok bize karşı. Bir de bunun en büyük sebebi siyasetle çok ilgimizin olmaması yani siyasi bir figüranlık yapmadığımızdan kaynaklanıyor. Onun dışında zaman zaman bireysel ufak tefek sıkıntılar olsa da bu Medrese'nin genel bakış açısıyla alakalı değil”

Bu ifadeler değerlendirildiğinde medresenin etkinliğinin ilmi bir boyut taşıması gerekliliği ve ilmiye sınıfının kendi vazifelerine odaklandıkları hususu göze çarpmaktadır.

Konu hakkında H2 kodlu katılımcı ise şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Siirt merkezli olarak şimdi şöyle bir örnek verebiliriz buna. Mesela bir hoca yani medreseden mezun bir hoca, bir köyde imamlık yaparsa o hoca iyi diye nitelendirilir. Ama diğer bir hoca ben hafızım yahut ben imam hatip mezunuyum dese köylü yeterli gözünü bakmıyor. Yani bizim bölgelerde medrese eğitimi gören hoca her zaman milletin önderidir. Her zaman için toplumda söz söyleme yetkisine sahiptir. Bir de bizim medresemizin toplumsal açıdan huzuru sağlama gibi bir vazifesi var. Bazen köylere gidilip dargınlar barıştırmaya çalışılır. Yahut bazen medreseye çağrılır şahıslar, aileler arasında olan küskünlükler bitirilmeye çalışılır”

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere medrese, toplumsal faaliyetlerden tamamen soyutlanmış değildir. Aksine toplumda huzursuzluk ve çatışma durumunda bunu bitirecek rol üstlenmiştir. Bunu sağlama becerisinin ise temelinde medreseye olan bağlılığın, başka bir deyişle güvenin olduğu da söylenebilir.

Medrese öğrencilerine, karşı toplumun bakış açısı farklılık gösterebilmektedir Konuya ilişkin H2 kodlu katılımcı şu ifadeleri paylaşmıştır:

“Mesela bizim öğrencilerimiz dışarı çıktığı zaman giyim kuşamı ile bir örnek olur. Giyim kuşamı insanların gözüne çarpar. Yani normal okul okuyan, lise, üniversite okuyan bir öğrenci, bir medrese talebesini yan yana koyduğumuz zaman fark olduğu bellidir. Çünkü biz de kriter olan temizlik uygun saç kesimi elbise düzeni kendini belli etmektedir.”

Bu ifadelerden hareketle medrese öğrencilerinin, giyim şekli, saç tarzı gibi hususlarda dikkat çektiği, ayrıca akranlarının bulunmuş olduğu sosyal ortamlarda aktif olmamalarının tasvip edildiği ve bundan dolayı toplumda bir takdir gördüklerinden söylenebilir.

Konu hakkında Ö3 kodlu katılımcı, “Milletin bakış açısı zaten bizim için önemli. Değer veriyorlar. Sonuçta ilim, irfan yolundayız yani.” ifadelerini, Ö1 kodlu katılımcı ise, “İnsanların bize ayrı bir muhabbeti, sevgi ve saygıları var.” ifadelerini paylaşmıştır. Anlaşıldığı üzere medreseye ve bu kurumun hocalarına olan saygının yanı sıra öğrencilere de bir önem söz konusudur. Bu önemin nedenlerinden birinin öğrencilerin içinde buldukları ilmi faaliyetler olduğu söylenebilir. Öğrenciler ise bu kıymeti hak edebilmek için kendilerinin sorumlu hissetmektedir. Bu hususta Ö6: “Gösterilen saygının karşılığını verebilmek için donanımlı olmam gerektiğini düşünüyorum. Ancak o şekilde saygıyı hak edebilirim.” ifadelerini paylaşmıştır.

Katılımcıların yanıtları değerlendirildiğinde; medreselerin buldukları ortamlarda yürüttükleri ilmi faaliyetlerden dolayı halk tarafından derin bir saygı gördükleri anlaşılmaktadır. Hocalar ve talebeler bu hususun farkında olmakla birlikte saygı ve güvenin devamlılığı için gayret göstermektedir.

İlahiyat Eğitime Bakış

Medresede bulunan şahısların ilahiyat fakültesine ilişkin düşüncelerinin bilinmesi önem arz etmektedir. Nitekim okutulan ilimler bağlamında benzerlikler barındıran iki farklı eğitim kurumunun birbirleri hakkında sahip oldukları fikirlerin tespit edilmesi yol gösterici olabilir. Bu doğrultuda ilahiyat fakültelerine bakış açıları ve ilişkilerine dair soruya H1 kodlu katılımcı şu yanıtı paylaşmıştır:

“Hocam, bizim hani Eşari ve Maturidi ekolü olarak kendimizi nispet ettiğimiz Ehl-i Sünnetin iki ekolü bulunmaktadır. İtikadi noktalarda olmak üzere ilahiyat fakültesinde bazı hocaların ve bazı öğrencilerin muhalefetinden dolayı bazı şeyleri yadırgıyorum. Daha doğrusu anlayamıyoruz. Ama anlaştığımız insan da çok var yani. Hani mesela fakültede herkesin her şeyi ekolsüz ve usulsüz söyleyebilmesi fikir özgürlüğü oldu. Bundan dolayı bazı şeyler söylüyorlar ve bu konuda biz sürekli sıkıntı çekiyoruz. Bizim her zaman Eşari ve Maturidi ekolünü çizmeden eğmeden bükmeden devam etme gibi bir özelliğimiz var. İlahiyatta bazı hadislerin sıhhati yönündeki tartışmalar vb. hususlar öğrencilerin zihinlerini bulandırabilmekteler”

Diğer bir H2 kodlu katılımcı ise şu cevabı vermiştir:

“İlahiyatlar bence yetersizdir. Oradaki hocaların bazılarının temelleri sağlam değil, temelde güzel bir eğitim almıyorlar. Gelişi güzel her kitabı okuyorlar Ali'nin Veli'nin. Yani böyle dinle alakası olmayan yabancıların kitaplarını okulda okudukları için, temelleri sağlam olmadığı için ileride hoca oldukları zaman öğrenmeyi de olumsuz etkiliyorlar.”

Katılımcıların yanıtları değerlendirildiğinde; medrese hocalarının belli konularda ana akımdan farklı görüşlere sahip hocalardan rahatsızlık duydukları anlaşılmaktadır. İddia edildiği üzere bu hocalar söylemleriyle, öğrencilerde kafa karışıklığı yaratabilmektedir. Lakin farklılıklar göz önünde bulundurulup aynı zamanda dini meselelerde tartışma ortamının oluşturulmaya çalışılmasının öğrenciyi sorgulamaya ve daha

fazla bilgi arayışına sevk etmesi gerçeği arka plana atılmazsa ilahiyat fakültelerinin bilimsel temellere dayanan dini bilgi üretiminde ve bunun temellendirilmesinde önemli bir role sahip olduğu söylenebilir. Buna karşın bazı dini yorumların tartışılmasına ilişkin medrese ve ilahiyat fakülteleri arasında ortaya çıkan yöntem sorunlarının söz konusu kurumlar arasında önemli bir anlayış ve yaklaşım farklılaşmasını beraberinde getirdiği de söylenebilir. Bahsedilen anlayışlar arasında kabule dayalı bir zeminin oluşturulması kurumlar arasında etkileşimleri de mümkün kılacaktır. Her iki farklı alanın birbirlerinden beslenmeleri gerekmektedir. Şayet bu iki ayrı alanda oluşturulmaya çalışılan, çatışma alanı engellenebilirse, birbirlerinden istifade edebilmeleri ve yarar sağlamaları mümkün olacaktır.

Devlet Okullarındaki Eğitime İlişkin Tutum ve Yaklaşım

Doğu medreselerinde medreseye kabul şartları arasında yer alan örgün öğretim görmüyor olmak koşulunda dolayı öğrenciler açık öğretim ile resmi kanallardan eğitimlerini sürdürmektedir. Zira hatırlanacağı üzere, medrese hocaları da örgün öğretimde okuyan talebenin medrese eğitimi konusunda düzene ve dikkate ilişkin birtakım problemler yaşayacağı öngörüsünü paylaşmıştı.

Konuya ilişkin H2 kodlu katılımcı: “Medrese talebeleri öğrenimlerini devlet okullarında açık öğretimle devam ettiriyor. Genelde medrese öğrencileri, hafta sonları imam hatibe gider. Hafta içinde medresedeki derslerini tamamlar. Böylece icazetini alır. Hatta ilahiyatı da açık öğretimde devam ettirip bitiriyoruz.” ifadelerini paylaşmıştır. Anlaşıldığı üzere açık öğretim programı liseyi kapsadığı gibi ilahiyat ön lisans programını da kapsamaktadır. Konu hakkında Ö3 kodlu katılımcı da “Açık öğretimle okula devam ediyorum. Cumartesi günleri, açık öğretim okuduğumuzdan dolayı okula gidiyoruz. Mezun olduktan lisans eğitimi alma gibi bir amacım var.” sözleriyle, lise eğitiminden sonra lisans eğitimi almayı hedeflediğini belirtmiştir.

Devlet okullarında aldıkları eğitimle ilgili olarak neler düşündükleri de sorusuna Ö5 kodlu katılımcı: “Genel olarak dersler için bir şey söyleyemem ama din dersleri açısından söyleyebileceğim şey içerik olarak eksik olduğudur.” yanıtını, Ö6 kodlu katılımcı ise “Okuldaki dersler yeterli değildir. Bu dersleri geliştirmeleri lazım.” cevabını vermiştir.

Aldıkları din derslerine yönelik fikirlerinin neler olduğu sorusuna ise Ö1: “Dersler okulda yüzeysel olarak geçtiği için hocalarımız ana temaları veriyorlar. O ana temalar çerçevesinde aklınıza takılan noktaları hocalara soruyoruz. Böyle devam ediyor. Yetersiz buluyorum.” şeklinde beyanda bulunmakta ve açık öğretimle sürdürülen eğitime yönelik eleştirilerini taşıdığını da ifade etmektedir.

Din derslerinin zorluk derecesine ilişkin soruya Ö3 kodlu katılımcı, “Öbür öğrencilere nazaran burada eğitim görmemiz hasebiyle dini derslerde daha az zorlanıyoruz.” yanıtını vermiş ve okulda aldıkları din derslerinde, medresede gördükleri eğitimden dolayı zorluk çekmediklerini ifade etmiştir. Bunun beraberinde Ö2 kodlu katılımcı, “Din derslerinde, sınavlarda zorlandığımız durumlar oluyor. O da henüz medresede başlangıç seviyesinde olup, Kur'an-ı Kerim'e ve hafızlığa çok önem verildiğinden dolayı, bir iki sene sonra Arapça ve dini ilimlerde ilerleme kat ettikten sonra bu sorun ortadan kalkıyor.” ifadelerini paylaşmış, medresede eğitimin ilk safhasında Kur'an-ı Kerime verilen önem nedeniyle diğer derslerde bir geri kalmanın söz konusu olduğunu vurgulamıştır.

Katılımcıların cevapları değerlendirildiğinde; Doğu ve Güneydoğu medreselerinde eğitim gören öğrencilerin devlet okullarında görmüş oldukları eğitimi bazı yönlerden eksik bulmakla birlikte medrese eğitiminin devlet okullarının eğitimini kolaylaştırıcı mahiyette olduğunu vurgulamışlardır.

Medrese öğrencilerinin, devlet okullarındaki akranlarıyla, hocalarıyla ilişkileri ve bu ilişkilerin düzeyleri hakkında yöneltilen soruya Ö4 kodlu katılımcı, “Okulda medrese harici arkadaşlarla iletişimimiz oluyor yani. Hocalar da çok değer veriyorlar. Arkadaşlarla muhabbetimiz, sohbetimiz genelde derslerde işlediğimiz konuların bir tanesi hakkında tartışmalarla sürüyor. Hocalar öğrencilerin yanında bize muhabbetle bakıyor. Çünkü kimsede olmayan bir şey diğerinde olunca tatlı gözüküyor.” yanıtını vermiştir. Ö6

kodlu katılımcı ise “Okulda genellikle medrese arkadaşımızla beraberiz ama onun dışında bütün çevreye uyum sağlayabiliyoruz. Hocalar da öbür öğrencilere nazaran bizi daha üste tutuyor. Medresede aldığımız eğitim sayesinde üstte oluyoruz ister istemez.” cevabını vermiştir.

Katılımcıların verdiği yanıtlar değerlendirildiğinde; medrese talebelerinin devlet okullarındaki diğer akranları ile de iletişim kurdukları anlaşılmaktadır. Ayrıca devlet okullarındaki hocaların medrese talebelerine takdir edildiklerini söylenebilir.

Devletten Beklentiler

Doğu medreseleri varlıklarını sürdürebilmek için uygun ortam ve uygun şartlar aramaktadırlar. Devletten bir değer görüyor musunuz ve beklentileriniz nelerdir? sorusuna H1 kodlu katılımcı şu yanıtı vermiştir:

“Bu medresenin aslında beklentisi 2 yöndedir. Buradan çıkan öğrencilerimiz daha çok resmi kanalları zorlayarak bir yere gelebiliyorlar. Yani buradan mezun olan bir öğrenci mecburi ilahiyat okumak zorunda kalıyor. Haseki okuyor veya Diyanette farklı alanlara gidiyorlar. Keşke medrese mezunlarının biraz daha farklı bir statüsü olsaydı. Hep söylüyoruz ama bu olmadı. Bir de şu vardır: Bu maddi boyutudur. Daha doğrusu buradan çıktıktan sonra resmîyette mezuniyeti bir işe yaramadığı için buna bağlı olarak öğrenime devam edemiyor. Mezun olduktan sonra bu çocuğun evlilik çağı geliyor, evlenme sıkıntıları vb.”

H2 kodlu katılımcı ise mevcut hukuki düzende medresenin gördüğü değere dair soruya şu cevabı vermiştir:

“Medresemiz Osmanlı medreselerinden Cumhuriyet’e geçişte dejenere olan veya deforme olan medreselerin en geri kalanlarından biridir. Yani şimdi sen burada bir Sahn-ı Seman gibi veya bir Süleymaniye gibi ve buna benzer medreseler gibi çok aktif bir şekilde çalışıyorum diyemezsin. Cumhuriyete geçişte bu medreseler, Osmanlı medreselerinden geriye kalan ufak parçalardır. Şu anda yani bizim yani medreselerimizde çok yüksek seviyede istifade edecek insanlar mezun oluyor. Biz hem sosyal hem de iktisadi desteklemelere açığız.”

Konu hakkında H3 kodlu katılımcı ise “Fikri düzlemde toplumda tabii elbette bizi takdir eden de var tenkit eden de. Yani bu toplumsal noktada belki daha iyidir ama hukuki noktada pek takdir edildiğimizi ben zannetmiyorum. Bu benim şahsi görüşümdür.” beyanında bulunmuştur.

Katılımcıların yanıtları değerlendirildiğinde; medrese mezuniyetinin, resmi eğitimde denkliğinin olmayışı ve mezun olduktan sonra bu noktanın birtakım problemlere yol açıyor oluşu sorun teşkil etmektedir. Bir beklenti olarak medrese mezuniyetinden sonra resmi olarak farklı bir statü beklentisi olduğunu belirtmek gerekir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

İslam eğitim tarihinde eğitim-öğretim faaliyetleri açısından medrese kurumunun önemli bir yeri söz vardır. Tarihi süreçte Anadolu’da eğitim faaliyetlerini sürdüren medreseler günümüzde Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde aktif olarak hizmetlerini devam ettirmektedir. Bu gerçeklikten yola çıkarak durum çalışması araştırması kapsamında belirlenen medreselerin kurumsal yapılanması, idari organları, eğitimcileri, müfredatları, ders öğretim teknikleri, öğretim süreleri ve toplum ile ilişkilerini hocalar ve öğrenciden gözünden incelemeyi ve mevcut durumu farklı boyutlarıyla koymayı amaçlamıştır: Çalışma kapsamında şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Çalışma grubundaki medreseler genel özellikleri itibarıyla incelendiğinde; Cumhuriyetten, günümüzde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde varlık alanı buldukları ortamlarda, ekonomik, toplumsal destek sayesinde eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürdükleri anlaşılmıştır. Yönetim konusunda ise söz konusu medreselerle klasik medreseler arasında bir benzerliğin olduğu tespit edilmiştir. Bu medreselerde

idari organizasyon açısından medreselerin baş sorumlusu olarak Seydalar bulunmaktadır. Seydaların kendileri haricinde görevlendirmiş olduğu, eğitim ve öğretim işlerinin yanı sıra diğer kısımların da işleyişi için sorumlu yardımcıları bulunmaktadır. Literatürdeki ilgili araştırmaların büyük çoğunluğunda medreselerin kurumsal yapılanması ilgili olarak medresenin iç idare işlerinin Seydalar tarafından yürütüldüğü³², tahsili yüksek olan talebelerden seçilmiş kişilerin yardımcı olmaları için görev verildiği³³, günlük ders kontrollerinin organizasyonunda da bu kişilerden yararlandığı dile getirilmiştir.³⁴ Buna karşın Gökalp ulaştığımız sonuçtan farklı olarak eğitim kadrosunun müderrisler, mücâzlar ve müdler'den oluştuğunu ifade etmiştir. Bu bulgu çalışma grubumuzda yer alan Siirt Tillo medresesiyle uyuşurken İmam Buhari medresesiyle örtüşmemektedir.³⁵

Yapılan çalışmada, eğitimin amacı ve sürecin doğru değerlendirilmesine ilişkin medreselerde klasik usulde yetkinliği sağlamak ön plana çıkmakla beraber, medreselerde öğrencilerin kendini geliştirmesi ve topluma faydalı olması amaçlarının olduğu görülmüştür. Medrese öğrencilerinin eğitim motivasyonu bağlamında değerlendirebileceğimiz, söz konusu kurumlara geliş amaçları arasında klasik usulde eğitim alma isteği bulunduğu görülmüştür. Mezun olduktan sonra elde edilen bilgilerin aktarılması bağlamında medresede hoca olma arzusu katılımcıların çoğunluğu tarafından ifade edilmiştir. Ayrıca medreselerdeki eğitim ve öğretim faaliyetlerinin dini motivasyonla sürdürüldüğü görülmüştür. Bu esnada ekonomik beklentinin arka planda kaldığı da söylenebilir.

Çalışmada medreseye Kur'an Kursu kimliği taşıdığından dolayı devlet tarafından ekonomik kaynak sağlandığı tespit edilmiştir. Bu finansman Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ayırmış olduğu ödenekten karşılanmaktadır. Eksik kalan kısmın ise toplumda giderleri üstlenen hayırseverler tarafından karşılandığı anlaşılmıştır. Fakat bu ödeneğin yeterli olmadığı medreselerdeki katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Medresede öğrenim gören öğrenciler de ailelerinden maddi destek almakta ve hayırseverler tarafından burs benzeri yardımlarla desteklenmektedir. Hocaların ise Diyanet İşleri Başkanlığı personeli olup Kur'an kursu öğreticiliği, imam-hatip ve müezzin-kayyım gibi vazifelerden dolayı aldıkları maaşlarla geçimlerini sağladıkları, bu imkana sahip olmayanların ise medreseler tarafından öğrencilerde olduğu gibi maddi olarak desteklendiği anlaşılmıştır.

Çalışma grubundaki medreseler eğitimin organizasyonu açısından değerlendirildiğinde medreselerde eğitim ve öğretim gören öğrencilerin seçilme kriterleri arasında ilk ve ortaokulu bitirmiş olma şartı arandığı görülmüştür. Bu şartın yanı sıra eğitim görecek öğrencinin örgün eğitime dahil olmayıp açık öğretim ile eğitimini sürdürüyor olması şartı da yer almaktadır. Medreseye her yıl öğrenci alımı olmakla beraber öğrenci alım sürecinde bir mülakat yapılmaktadır. Sürece kabul edildikten sonra devam etme kriterleri arasında ise derste gayret ve düzene uymak yer almaktadır. Eğitim verecek hocaların seçilmesi kriterleri arasında ise okuduğu medreseden mezun olma şartının bulunduğu da görülmüştür. Öğrenciler mezun olduktan sonra, aynı kurumda eğitimci olarak devam etmektedir. Harici olarak yurtiçi ve yurtdışından bir hoca kabulü söz konusu olmadığı da anlaşılmıştır.

Eğitim ve öğretim süresinin 6 yıl olduğu ve bu sürenin öğrencinin hafızlık yapma isteği doğrultusunda 8 seneye ulaşabileceği tespit edilmiştir. Ayrıca medrese talebelerinin hafızlık yapmasının çokça teşvik edildiği görülmüştür. Eğitim ve öğretim süresinden sonra icazetname alan öğrenci mezun olmuş olur. Bizim ulaştığımız sonuçtan farklı olarak Pilatin, çalışmasında icazetname almaya hak kazanan öğrenci için diploma

³² Sabahattin Bala, *Bir Eğitim Kurumu Olarak Şark Medreseleri: Mardin Yöresi Örneği* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012).

³³ Pilatin, *Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Faaliyet Gösteren Geleneksel Eğitim Kurumları(Medreseler) Üzerine Bir Araştırma (Batman, Diyarbakır ve Siirt Örneği)*.

³⁴ Ayhan Ercüment, *Din, Gelenek ve Modernleşme Medrese Kültürü ve Toplum* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).

³⁵ Gökalp, *Şark Medreseleri Ders Müfredatı*, 18.

töreni mahiyetinde bir program düzenlendiğine ve bu uygulamanın bazen bir imtihan ile bazen de imtihan olmaksızın gerçekleştiğine değinmiştir.³⁶

Medrese öğrencilerinin, yaş ortalamasının 16 civarında olduğu ve ailelerinin bu bölgeler içerisinde ikamet ettiği tespit edilmiştir. Yaş ortalamasının bu minvalde olmasının sebebi zorunlu eğitimden sonra medrese eğitimine başlayan öğrencinin liseyi açık öğretimle sürdürmesidir. Liseden mezun olan talebeler açık öğretim ile İlahiyat ön lisans programına kaydolmaktadır. Öğrencilerin açık öğretim ilahiyat eğitiminin medrese eğitimine yardımcı olduğu kanaatini taşıdıkları görülmüştür. Literatürde bir diğer çalışmada medrese öğrencilerinin yaş ortalamasına ilişkin benzer bir sonuç olduğu görülmektedir. Söz konusu bölgelerde öğrencilerin medrese eğitimine başlama yaşı değişkenlik gösterebilmektedir. Öğrenciler genellikle 14-15 yaşları aralığında medreseye kabul edilmektedir. Medrese hocaları, ilkokulu bitirmiş olma şartının üzerinde çokça durmakta ve devlet okulunda okumaksızın gelen talebeyi hukuki denetim ve endişelerden dolayı kabul etmemektedir.³⁷

Medreselerde öğrencinin istirahat etmesi maksadıyla Osmanlı zamanında olduğu gibi hafta içerisinde perşembe günü akşamdan cuma günü akşam ezanına kadar tatil yapabildiği görülmüştür. Bu günler bölgede bulunan diğer medreselerde farklılık gösterebilmektedir. Haftalık izin haricinde dini bayramlarda da izin söz konusudur. Ayrıca hocasının uygun bulması halinde öğrenci birkaç haftada bir ailesini görmek üzere izne ayrılabilir.

Araştırılan medreseler eğitimsel ve bilimsel faaliyetler açısından değerlendirildiğinde takip edilen müfredat ve okutulan eserlerin Osmanlı dönemi medreseleriyle büyük oranda benzerlik gösterdiği görülmüştür. Medreselerde, sosyal bilimler alanında ve günümüzün ihtiyaçları arasında sayılabilecek akademik dil hususları kapsamında yetersizlik bulunduğu tespit edilmiştir. Medresede Seydaların önemli eserler üzerine şerh ve haşiyeler yazdıkları tespit edilmiş ve yazılan bu eserlerin yanında özgün kitaplarında kaleme alındığı anlaşılmıştır.

Medreselerde öğretim yöntemleri hususunda genelde geleneksel yöntemler kullanılsa da çeşitlilik olduğu anlaşılmıştır. Ağırlıklı olarak ezber yönteminin yanı sıra müzakere, mütalaa, soru-cevap ve tartışma gibi yöntemler bulunmaktadır. Esaslılık akımının sürdürüldüğünün ve bu akımın ilkelerinden olan ezberci eğitim metoduna ağırlık verildiğine dair Erman yaptığı çalışmada medrese eğitiminin temel taşlarından birisinin metin ezberleme olduğunu vurgulamıştır. Talebe okumuş olduğu kitabı hocasının talebi üzerine ezberlemekle sorumludur. Yapılan ezberler sürekli takip edilmekte bir komisyon belli bir zaman geçtikten sonra yapılan ezberlere dair sınavlar yapmaktadır.³⁸

Çalışmada, medreselerde geri hizmet işlemlerinin yürütülmesi hususunda Diyanet İşleri Başkanlığının verdiği hizmetli kadrolarının bulunduğu tespit edilmiştir. Medreselerden öğretici ihtiyaçları olanlar bu kadroları bu minvalde kullanıyorken, öğretici bulmada sorun yaşamayan medreseler, devlet tarafından verilen kadroları geri hizmet işlerini yürütmek için kullanmaktadır. Ayrıca medreselerde geri hizmet işlerini yürütecek vazifeli şahıslar bulunsa dahi öğrencinin yapması gereken birtakım görevleri bulunmaktadır. Bunun sebepleri arasında öğrencinin gelişimine katkı sağladığı düşüncesi ve tevazu sahibi olması gerekliliği fikrinin olduğu anlaşılmıştır.

Medreselerde öğrencinin eğitime yönelik motivasyonunu sağlamak maksadıyla ayda bir kez piknikler düzenlendiği görülmüştür. Bu tür etkinlikler katılımcıların ifade ettikleri üzere öğrenciler arasında kaynaşmayı ve derslere motivasyonu sağlamaktadır.

³⁶ Pilatin, *Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Faaliyet Gösteren Geleneksel Eğitim Kurumları(Medreseler) Üzerine Bir Araştırma (Batman, Diyarbakır ve Siirt Örneği)*.

³⁷ Bala, *Bir Eğitim Kurumu Olarak Şark Medreseleri: Mardin Yöresi Örneği*.

³⁸ Uğur Erman, *Siirt Medreselerinde Arapça Dil Eğitimi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

Çalışma grubundaki medreselerin toplum ile olan ilişkileri itibariyle incelendiğinde yapılan çalışmada, medreselerin, bulunmuş oldukları toplum içerisindeki etkileşimin, medresede ders veren hocalar kanalıyla olduğu gibi eğitim gören öğrenciler vasıtasıyla da olduğu anlaşılmıştır. Toplum nazarında medreseye karşı güvenin, hoca ve öğrencilere karşı saygınlığın söz konusu olduğu anlaşılmıştır. Medreselerin toplumsal faaliyetlerden soyutlanmadığı aksine toplumdaki bir huzursuzluk ve çatışmayı bitirecek güce ve imkâna sahip olduğu tespit edilmiştir.

Medreselerdeki öğrenciler, hafta sonları açık öğretimle beraber resmi kanaldan eğitimlerini sürdürdükleri, tespit edilmiştir. Genel olarak öğrenciler okulda medrese harici arkadaşlarla iletişim kurmakta, okuldaki öğretmenleri tarafından takdir edilmektedirler. Arkadaşlarla olan sosyal ilişkilerin ortak ortam, ders ve etkinlikler gibi birçok kanaldan sürdürdükleri anlaşılmıştır. Ayrıca öğrencilerin devlet okullarında görmüş oldukları eğitimi birtakım hususlarda eksik olarak nitelendirdikleri görülmüştür. Ayrıca medreseler, medrese mezuniyetinin resmiyette bir karşılığının olması yönünde devlet tarafından kabul görmeyi de beklemektedir.

Yapılan bu araştırmanın sonuçları incelendiğinde; çalışma kapsamındaki Doğu ve Güneydoğu medreselerinin Cumhuriyet dönemi sonrasında halk tarafından desteklenmekle ayakta durabildiği, günümüzde resmi bir hüviyet kazanmakla birlikte dini eğitim ve öğretim noktasında işlevlerini devam ettirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca medresede bulunan öğrenci sayısının kurumların tercih edildiğine işaret ettiği, burada sunulan eğitimlerin, toplumun bir kesimi tarafından önemli bulunduğu, öğrencilerin bulunmuş oldukları ortamı, kendileri için bir avantaj olarak gördükleri hocaların da buldukları ortamdaki işleyişin fayda sağlar nitelikte olduğu kanaatini taşıdıkları da ulaşılan sonuçlar arasındadır. Geleneksel çizginin korunduğu bu kurumlarda çağın ihtiyaçlarına hitap edebilmelerinin ise kapalı devre bir işleyişten vazgeçmekle mümkün olabileceği söylenebilir.

ÖNERİLER

Araştırma sonucunda aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir.

Medresenin geleneksel eğitim müfredatının haricinde, çağın ortaya çıkardığı değişimleri de dikkate alarak sosyal bilimlerin farklı alanlarına ilişkin dersleri okutması da faydalı olabilir. Zira medrese öğrencilerinin ve mezunlarının programda böyle bir güncelleme yapılması durumunda donuk bir yaklaşımdan uzaklaşması dini bilgiyi çağın ihtiyaçlarına göre yorumlayabilmesi daha mümkün olabilecektir.

Arapça dilbilgisi eğitimi, medreselerde ön planda tutulmakta, dilin pratiği arka plana atılmaktadır. Akademik dil yeterliliğini sağlama gayesinin bulunması ve öğretilen dilin pratiğinin kazandırılmaya çalışılması, dil öğretimini daha işlevsel kılabilir. Nitekim pratikten yoksun kalan bir dilin teorik olarak sürdürülmesi zamanla unutulma gibi sorunlara yol açabilir.

Medresede eğitim alan öğrencilerin ve hocaların ilahiyat fakültelerinde verilen eğitime karşı bir ön yargılarının da olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık medrese öğrencilerinin, örgün ilahiyat öğrenimine yönlendirilmeleri daha güncel bir eğitim alabilmelerini sağlayabilir ve bu kurumlar arasındaki çatışma ortamının kaldırılmasına yardımcı olabilir. Böylelikle aslında suni bir şekilde var olan çatışmaların giderilmesi ve toplumda bir uzlaşma kültürünün gelişmesi mümkün olabilir.

Ek olarak, bilimsel ve kültürel aktiviteler dahilinde akademisyenlerin medresede bilgilendirici konferanslar sunmaları maksadıyla belirli aralıklarla bazı konularda misafir edilmeleri sağlanabilir. Bu konferanslar sayesinde medrese öğrencileri güncel birçok konudan haberdar olabileceği gibi akademik bir bakış açısı da kazanabilirler. Bu konferanslar ilmi konularda olabileceği gibi rehberlik ve danışmanlık şeklinde de olabilir.

Medreselerin dernekler bünyesinde daha şeffaf bir şekilde varlığını sürdürmesi sağlanabilir. Zira resmi kanaldan bir denetim mekanizmasının devreye girmesi bu kurumlardaki eğitimin kalitesini daha da arttırabilir. Bununla birlikte bu kurumların dernek statüsü alması, bir anlamda bu kurumlar özelindeki idarecilerin ve yöneticilerin muhatap alınması anlamına geleceğinden, eğitimin kalitesini arttırmaya ve buldukları sosyal ortamdaki halk ile ilişkilerin daha da geliştirilmesine olanak sağlayabilir.

Medreselere ilişkin olarak bu araştırmanın kapsamını aşan başka boyutlar da araştırılabilir. Bu çerçevede; sonraki araştırmalarda, “Medreselerde Denetim”, “Medreselerde Finansman”, “Toplumun Gözüyle Medrese” konusu ve son olarak ülkemizin medrese tecrübesine ilişkin “Hocaların ve Mezunların Hatıratları” gibi alanlarda araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Aydın, Mehmet. *Bir Eğitim Kurumu Olarak Ohin Medresesi*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=05BWUkeIVgMrpwDsSwwyEw&no=PYI-a5gn4lbp0ee6rEqX0w>
- Bala, Sabahattin. *Bir Eğitim Kurumu Olarak Şark Medreseleri: Mardin Yöresi Örneği*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Bozan, Oktay vd. (ed.). *Sultanlar Şehri Silvan*. Ankara: Sonçağ Akademi, 1. Basım, 2021.
- Creswell, John W. *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. çev. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir. Ankara: Siyasal Kitabevi, 46. Basım, 2018.
- Çağlayan, Harun. “Medreseler Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler”. *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 6/11 (Nisan 2014), 156-182.
- Çelik, Murat. *Osmanlı Medreseleri ve Avrupa Üniversiteleri (1450-1600)*. İstanbul: Küre Yayınları, 2021.
- Ercüment, Ayhan. *Din, Gelenek Ve Modernleşme Medrese Kültürü ve Toplum*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Erman, Uğur. *Siirt Medreselerinde Arapça Dil Eğitimi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Gedikli, Fikret (ed.). *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler*. 1 Cilt. Muş: Muş Alparslan Üniversitesi, 1. Basım, 2013.
- Glesne, Corrine. *Nitel Araştırmaya Giriş*. çev. Ali Ersoy - Pelin Yalçinoğlu. Ankara: Anı Yayıncılık, 6. Basım, 2015.
- Gökalp, Abdullah. *Şark Medreseleri Ders Müfredatı*. Siirt: Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Işıkoğan, Davut. “Güneydoğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri: Mardin Örneği”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/2 (2012), 43-84. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001366
- Karataş, Zeki. “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri”. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 1/1 (Ocak 2015), 62-80.
- Kocaman, Kasım. “Osmanlı Medrese Sistemini Etkileyen Faktörler”. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 2/3 (2017), 400-427. <https://doi.org/10.20486/imad.351267>
- Kocaman, Kasım - Göküş, Şeref. “Evliya Çelebi'nin Osmanlı Coğrafyasındaki Medreselerle İlgili İzlenimleri”. *Hitit İlahiyat Dergisi* 23/1 (2024), 371-392. <https://doi.org/10.14395/hid.1437833>

- Musayev, İslam. "Doğu Medreselerinde Eğitim: Hakkâri Mele Nezir Medresesi Örneği". *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (23 Aralık 2018), 233-245.
- Ocak, Abdurrahman. *Günümüz Şırnak Medreselerinde Arap Dili Eğitimi*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Ören, Mehmet Furkan. *Türkiye'ye Dini Bilginin Üretimi Medrese ve İlahiyatlar*. İstanbul: DEM Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Pilatin, Übeydullah. *Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Faaliyet Gösteren Geleneksel Eğitim Kurumları(Medreseler) Üzerine Bir Araştırma (Batman, Diyarbakır ve Siirt Örneği)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Şimşek, Hasan - Yıldırım, Ali. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 12. Basım, 2021.